

Structuren in bijbels
Hebreeuwse poëzie met
bijzondere aandacht voor de
heffing:

Een prosodische analyse van Psalm 78

volgens de theorie van Van Grol

E. Tinbergen

s1625276

juni 2010

Hoofdbegeleider: dr. J.T.A.G.M. van Ruiten

Meelezer: dr. H.W.M. van Grol

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	De functie van colometrie	4
3	Overzicht van het onderzoek naar de versbouw in het bijbels Hebreeuws	8
3.1	De metrische benadering	8
3.1.1	P. van der Lugt	8
3.1.2	J.P. Fokkelman	10
3.2	Colonafbakening op grond van het massoretische accentuatie systeem	12
3.2.1	M.C.A. Korpel en J.C. de Moor	12
3.3	Colonafbakening op grond van syntaxis	14
3.3.1	W.T.C. Cloete	14
3.4	Parallellisme en poëtische kenmerken gesystematiseerd	15
3.4.1	W.G.E. Watson	15
3.4.2	A. Berlin	16
4	De werkwijze van Van Grol	19
4.1	Leesregels voor de heffing	20
4.1.1	Basisregel	20
4.1.2	Woordcomplex-regel	21
4.2	Reconstructie van het massoretische Hebreeuws naar het klassieke Hebreeuws	23
4.3	De positie van H.W.M. van Grol in het onderzoek	24
5	Bepaling van de heffing en afbakening van de prosodische eenheden in Psalm 78	27
5.1	De eerste colometrische weergave van Psalm 78	27
5.2	Afbakening van de strofen	29
5.3	Afbakening van de stanza's	32
5.4	Grotere eenheden	34
5.5	Bepaling van de heffingen	35
5.6	Controle van de omvang van de prosodische eenheden	40
5.7	De tweede colometrische weergave van Psalm 78	45
5.8	Vergelijking van colometrische weergaven	46
6	Besluit	53
	Literatuur	54

1 Inleiding

De teksten van het Oude Testament bestaan voor ongeveer tweederde uit proza en eenderde uit poëzie. Moderne vertalingen maken dit als vanzelfsprekend zichtbaar in de bladspiegel, hoewel veel oude handschriften beide tekstvormen op eenzelfde wijze weergeven.¹ Consensus over de te volgen prosodische analyse, waarmee de verscheidene prosodische elementen (cola, versregels, strofes, stanza's) afgebakend worden, lijkt echter niet te bestaan, laat staan consensus over de colometrische weergave van de tekst in cola, versregels, strofen en stanza's.

In deze scriptie richt ik me op de prosodische analyse zoals deze door Van Grol is ontwikkeld.² Van Grol heeft op grond van zijn analyses van een groot aantal teksten, eenvoudige regels geformuleerd voor de grenzen van de prosodische eenheden. Deze betreffen het aantal heffingen per colon, het aantal cola per versregel, het aantal versregels per strofe en het aantal strofes per stanza. Deze regels zijn met variaties in aantallen bij andere auteurs te vinden. Van Grol onderscheidt zich echter van deze auteurs met leesregels voor de heffing.

Het doel van deze scriptie is tweeledig. Ten eerste ga ik in op de plaats die Van Grol inneemt in het exegetisch onderzoek naar de Hebreeuwse prosodie. Ten tweede laat ik zien hoe de regels voor de omvang van de prosodische elementen en de leesregels met betrekking tot de heffing van Van Grol als hulpmiddelen inzetbaar zijn bij de controle van de colometrische verdeling van poëtische teksten.

Hiertoe geef ik een overzicht van het onderzoek naar de versbouw in het bijbels Hebreeuws (hoofdstuk 3). Daarna volgt een beschrijving van de theorie van Van Grol en zijn positie in het onderzoek (hoofdstuk 4). Aansluitend analyseer ik Psalm 78 op basis van deze theorie, waarbij verschillen met andere auteurs aan de orde komen (hoofdstuk 5). Vooraf beschrijf ik de functie van colometrie (hoofdstuk 2).

¹ Vanaf het midden van de achttiende eeuw worden enkele boeken in Hebreeuwse handschriften in twee kolommen weergegeven. Zie ook §2.

² Mijn belangstelling voor de Hebreeuwse poëzie is ontstaan tijdens de colleges die ik aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht volgde bij Van Grol. Zijn prosodische analyse bleek een uitstekend hulpmiddel bij de analyse van poëtische teksten.

2 De functie van colometrie

Mensen hebben de neiging geluiden en vormen te ordenen in ritmes en patronen. Zowel het auditieve als het visuele ordenen komen voor in de poëzie. In het reciteren van gedichten worden ritmische patronen hoorbaar, de bladspiegel maakt de ordening van ademeenheden in versregels en coupletten zichtbaar.

De oorspronkelijke uitspraak van het bijbels Hebreeuws is verloren gegaan en van de Hebreeuwse poëzie is geen originele bladspiegel overgeleverd. De oudste handschriften van de Psalmen (uit Qumran) bijvoorbeeld geven de teksten als proza weer.³ Het is zelfs de vraag of Hebreeuwse poëzie oorspronkelijk een zichtbare colometrische weergave heeft gekend. Pas in het midden van de achtste eeuw is in de Talmoed de traditie vastgelegd waarin de boeken Psalmen, Job en Spreuken in twee kolommen (twee cola per versregel) werden geschreven.⁴

Korpel en De Moor hebben onderzoek gedaan in een groot aantal Hebreeuwse, Griekse, Syrische en Latijnse handschriften naar tekens die teksten in grotere of kleinere eenheden verdelen. Zij wijzen erop dat de hoofdstukindeling die Stephen Langton, aartsbisschop van Canterbury († 1228) maakte voor de Vulgaat, en die later werd overgenomen in de uitgaven van de massoretische tekst van Bomberg (1517-1525) en latere uitgaven, verwarrend werkt. De hoofdstukindeling geeft geen inzicht in de verdeling van de tekst in grotere delen, en is daarom in feite onbruikbaar.⁵

De petucha (פ) en de setuma (ט) in Hebreeuwse handschriften zijn, volgens Korpel en De Moor, beter bruikbaar. Het zijn tekens die de tekst in grotere stukken verdelen. Op grond van onderzoek van J. Oesch dateren ze deze tekens enkele eeuwen voor Christus.⁶ Ze komen veel frequenter voor in de profetische boeken dan in de historische boeken. Korpel en De Moor concluderen dat dit te maken heeft met het poëtische karakter van de profetische boeken. Verder wijzen ze op het massoretische accentuatiesysteem dat volgens hen oude voordrachten weergeeft.⁷

In Syrische en Griekse handschriften vonden Korpel en De Moor diverse tekens, vergelijkbaar met de petucha en de setuma, die duiden op een verdeling van de tekst in onderscheiden eenheden⁸ en in Christelijk-Palestijnse manuscripten vonden ze een systeem van punten.⁹ Niet alleen de diverse tekens in de verschillende handschriften wijzen volgens Korpel en De Moor in de richting van een colometrische verdeling van bijbelse teksten, ook zaken als parallellisme, ellips en thematische eenheid van tekstgedeelten in de tekst zelf wijzen erop.¹⁰

Deze verdeling in eenheden kan visueel worden weergegeven. De prosodische analyse, die tot afbakening van de eenheden leidt, is een proces dat een grote mate van nauwkeurigheid vraagt. Zaken als parallellisme, thematische eenheid en ellips zijn niet altijd

³ H. van Grol, 'Psalm en poëzie in de nieuwe bijbelvertaling', in: K. Spronk, C. Verheul, L de Vries en W. Weren (red.), *De bijbel vertaald: De kunst van het kiezen bij het vertalen van de bijbelse geschriften* (Zoetermeer 2007) 257-271, aldaar 261.

⁴ Van Grol, 'Psalm en Poëzie', 261. De traditie die in de Talmoed is vastgelegd, gaat terug op een oudere, maar hoe oud deze was is onbekend.

⁵ M.C.A. Korpel en J.C. de Moor, *The Structures of Classical Hebrew Poetry: Isaiah 40-55* (OTS 41, Leiden 1998), 2.

⁶ Zie: J.M. Oesch, *Petucha en Setuma: Untersuchungen zu einer überlieferten Gliederung im hebräischen Text des Alten Testaments* (Orbis Biblicus et Orientalis 27, Göttingen 1979), 223-238. Oesch vergeleek onder andere handschriften van Qumran met massoretische handschriften en zocht naar overeenkomsten tussen markeringen van paragrafen in de verschillende teksten. Grotere ruimtes tussen tekstdelen van teksten van Qumran bleken vaak overeen te komen met scheidingstekens in de massoretische teksten.

⁷ Korpel en De Moor *Structures of Classical Hebrew Poetry*, 2-3. Zie ook § 3.2 van deze scriptie.

⁸ Korpel en De Moor *Structures of Classical Hebrew Poetry*, 3-9.

⁹ Korpel en De Moor *Structures of Classical Hebrew Poetry*, 9.

¹⁰ Korpel en De Moor *Structures of Classical Hebrew Poetry*, 10-16

even duidelijk aanwezig in een tekst. Daarbij is het massoretische accentuatie systeem niet altijd volledig betrouwbaar in de afbakening van prosodische eenheden. Het weergeven van een colometrische indeling van een tekst is echter toch zinvol, omdat het inzicht in de structuur van de tekst oplevert, waardoor verbanden zichtbaar worden die nodig zijn voor de exegetische analyse van de prosodische structuur gaat zo vooraf aan exegetische analyse. Omgekeerd veronderstelt het bepalen van de prosodische structuur en de colometrische weergave ervan al een zekere interpretatie van de tekst.

Iedere tekst kent een zekere gelaagdheid. Het volgende ‘gedicht’ van de ‘Schoolmeester’ (een pseudoniem voor Gerrit van de Linde [1808-1858]) moge als voorbeeld dienen voor de gelaagdheid in de poëzie.¹¹

*Hier ligt Poot:
Hij is dood.*

De eerste laag wordt gevormd door klankherhaling. Het eindrijm valt direct op, maar er is ook stafrijm in de beginwoorden van elke regel. Zelfs de middelste woorden ‘rijmen’ met hun klinkers. De tweede laag wordt gevormd door het ritme. Beide versregels zijn even lang met het ritme kort-kort-lang. De eerste twee lagen duiden al op parallellisme van beide versregels. De derde laag vormt de syntaxis. Beide zinnen beginnen met een woord dat aanwijzend gebruikt is, *hier* en *hij*. Daarna volgt een werkwoord. Deze volgorde versterkt het parallellisme. Bij nauwkeuriger analyse gaat dit parallellisme niet volledig op. De eerste zin is een verbale zin en de tweede een nominale. Het parallellisme wordt echter verder versterkt door de vierde laag, de semantiek. *Poot* en *dood* dragen beide een starheid in zich. Het liggen van Poot verwijst in zekere zin zelfs naar de dood.¹²

Dit laatste wordt nog duidelijker wanneer de vijfde laag wordt meegenomen, de laag van intertekstualiteit. Het gaat hier namelijk om een gedicht van Van de Linde dat onder *Grafschriften* te vinden is en op Hubert Poot (1683-1753) slaat, een dichtende boer, die in zijn tijd opzien baarde. De kwaliteit van de gedichten van Hubert Poot was niet erg hoog en zijn ‘grafschrift’ is dan ook spottend bedoeld.

De twee versregels van Van de Linde tonen de grote gelaagdheid van de poëzie (klank, ritme, syntaxis semantiek en intertekstualiteit). Tegelijkertijd tonen ze de verwevenheid van deze lagen. Het parallellisme van de ene laag versterkt het incomplete parallellisme van een andere laag. Dit gedicht heeft maar twee versregels zodat een visuele weergave niet echt veel toevoegt. In het volgende langere lied van Herman van Veen speelt de visuele vormgeving wel een rol.¹³

Marije

*Ik heb bij Marije geslapen
met mijn ogen wijd open en toch
heb ik bij Marije geslapen
en het liefste deed ik dat nu nog.*

¹¹ <http://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/schoolmeester/graf.html>, J. van Lennep, ‘De gedichten van den Schoolmeester’, 24 mei 2010.

¹² Dit voorbeeld heb ik ontleend aan: J.P. Fokkelman, *Dichtkunst in de bijbel. Een Handleiding bij Literair Lezen* (Zoetermeer 2000), 39-40.

¹³ H. van Veen, ‘Marije’, op de LP: *Carré 3-Amsterdam* (Label: Harlekijn Holland 1976), Marije is een liedje dat Van Veen zingt op deze LP, het is niet in tekstvorm uitgegeven. Het gaat hier dus om ‘gesproken’ tekst, waar ik een visuele vorm aan heb gegeven. De opsomming volgt in deze bladspiegel de manier waarop Van Veen de tekst zingt, waarbij het element van verrassing ook visueel het beste tot uiting komt.

*Haar handen,
haar mond
en haar wangen,
haar borsten,
haar ogen,
haar buik,
haar benen,
haar voeten,
haar vader
kwam binnen en schopte me eruit.*

Het lied valt uiteen in twee delen met elk een eigen thema. Het eerste deel bestaat uit vier versregels, waarin de eerste en derde versregel vrijwel identiek zijn en eindrijm hebben door de herhaling van het woord *geslapen*. Het suggereert parallelisme tussen de eerste twee versregels en de laatste twee versregels. Verder wordt deze suggestie versterkt door het eindrijm van de tweede en de vierde versregel. Ook het ritme van de eerste en tweede versregel komen terug in de derde en vierde versregel, maar ritme en rijm werken in dit lied lang niet zo sterk door als in het gedicht van Gerrit van de Linde.

Het tweede deel van het lied van Herman van Veen bestaat uit een opsomming van negen korte elementen op evenzoveel versregels, gevolgd door een lange zin. Ritme en rijm lijken op het eerste gezicht te ontbreken. Analyse van het tweede deel maakt echter zichtbaar dat de negen versregels terug te brengen zijn tot drie. Zo wordt er ineens een structuur zichtbaar, die als volgt visueel weergegeven kan worden:

*Haar handen, haar mond en haar wangen,
haar borsten, haar ogen, haar buik,
haar benen, haar voeten, haar vader
kwam binnen en schopte me eruit.*

Evenals in het eerste couplet blijken ook hier vier versregels aanwezig te zijn, met ritme en rijm. Wanneer *en haar* in de eerste versregel als woordcomplex wordt gelezen, hebben drie van de vier versregels hetzelfde ritme. Het ritme in de laatste versregel is lastig te bepalen. De twee korte woorden *en* en *me* verstoren de regelmaat. Maar tegelijkertijd versterkt dit op het niveau van de semantiek de storende factor die de vader vormt voor de dichter. Dit wordt vervolgens deels opgeheven door het eindrijm van de tweede en de laatste versregel.

De eerste weergave versterkt de spilfunctie van de vader. Enerzijds is hij bepalend voor het meisje. Zij is er, juist vanwege haar vader. Aan de andere kant bepaalt hij in hoge mate de relatie van de dichter met het meisje. De eerste weergave van de opsomming suggereert ook de volgorde van waardering van de dichter voor de verschillende ‘onderdelen’ van het meisje. De vader staat zo letterlijk onderaan. De tweede weergave versterkt de samenhang van de laatste twee versregels. Het schoppen van vader staat namelijk parallel met de benen en voeten van het meisje.

Ook de analyse van dit tweede ‘gedicht’ maakt de samenhang tussen de verschillende lagen zichtbaar. Ritme en rijm grijpen op elkaar in en samen met de vorm beïnvloeden ze het niveau van de semantiek. Uit dit voorbeeld wordt duidelijk dat verschillende vormen van visuele weergave verschillende lagen en betekenissen in een tekst zichtbaar maken. Visuele weergave blijkt een hulpmiddel bij de analyse.

Ook in Hebreeuwse poëzie spelen verschillende lagen een rol en grijpen ze op elkaar in. De lagen die hier te onderscheiden zijn, zijn te kenmerken als semantiek, syntaxis, metriek

en klank. Het zijn de elementen die ook vormgeven aan parallellisme. Op basis van inzicht in de werking van semantiek, syntaxis, metriek en klank kan een colometrische weergave van de tekst in cola, versregels, strofes en stanza's worden opgesteld.

Er bestaan geen eenduidige regels voor het opstellen van een colometrische weergave, omdat de verschillende tekstuele lagen in elk gedicht weer anders werken. Wel kan er een werkwijze geformuleerd worden. Een tekst valt vaak uiteen in een aantal grotere thematische eenheden, die we stanza's kunnen noemen. Woordherhalingen en persoonswisselingen kunnen wijzen op de grenzen van een stanza. Binnen de stanza's kunnen kleinere eenheden, de strofes, aangewezen worden, vaak op grond van parallellisme en woordparen. Op deze wijze kan men een eerste colometrische indeling van de tekst geven.

De volgende stap bestaat uit het controleren en eventueel aanpassen van de omvang van de cola, versregels, strofes en stanza's. Dit kan aan de hand van eenvoudige regels die het minimum en maximum aantal heffingen per colon, cola per versregel, versregels per strofe en strofes per stanza aangeeft. Het massoretische accentuatiesysteem dient als extra controle, want de grenzen tussen cola en versregels vallen vaak samen met de scheidende accenten van dit systeem. Afwijkingen van de regels en van de massoretische accenten moeten tot slot verantwoord worden.

Er bestaan uiteenlopende inzichten over de exacte omvang van de diverse eenheden en de regels die daarbij moeten worden toegepast. In het volgende hoofdstuk vat ik verschillende prosodische theorieën samen en vergelijk de regels met betrekking tot de omvang van prosodische eenheden, die ik op grond van de verschillende theorieën heb samengesteld.

3 Overzicht van het onderzoek naar de versbouw in het bijbels Hebreeuws

Het onderzoek naar de prosodische structuren van poëtische teksten van het Oude Testament begon al in de 19^e eeuw. In 1825 publiceerde Saalschütz als eerste over de formele structuren van de Hebreeuwse poëzie en over de strofenbouw.¹⁴ Onafhankelijk van Saalschütz publiceerde ook Köster in 1831 over strofen in de Hebreeuwse poëzie.¹⁵

Voor deze scriptie beperk ik me tot de belangrijkste tendensen binnen het huidige onderzoek naar de Hebreeuwse prosodie. De door mij te bespreken auteurs houden zich allen bezig met de strofische structuren van de poëtische teksten van het Oude Testament, met uitzondering van twee auteurs die zich veeleer richten op het verschijnsel parallellisme. Hun inzichten zijn echter van groot belang voor het afbakenen van prosodische eenheden in Hebreeuwse poëtische teksten. Berlin belicht de linguïstische kant van parallellisme, Watson beschrijft de technieken die dichters toepassen in Hebreeuwse poëzie.

Bij de bespreking van de diverse auteurs gaat mijn aandacht in het bijzonder uit naar de theoretische onderbouwing van de afbakening van de cola, versregels, strofen en stanza's. In deze afbakening leggen de door mij te bespreken auteurs een eigen accent, waarmee ze zijn te classificeren in vier onderzoeksrichtingen:

1. een richting die een metrische benadering voorstaat,
2. een richting die tot colonafbakening komt op grond van het massoretische accentuatie systeem,
3. een richting die tot colonafbakening komt op grond van de syntaxis en
4. een richting die het parallellisme en de poëtische kenmerken ordent en systematisch beschrijft.

Hieronder volgen de belangrijkste kenmerken van de verschillende onderzoeksrichtingen met een samenvatting van de auteurs. In het volgende hoofdstuk beschrijf ik de werkwijze van Van Grol en plaats hem binnen het huidige onderzoek naar de Hebreeuwse prosodie.

3.1 De metrische benadering

De onderliggende hypothese van de metrische benadering gaat ervan uit dat er patronen in de strofische structuren zijn te vinden, zoals een regelmatige herhaling van het aantal heffingen in opeenvolgende cola, van het aantal cola in opeenvolgende versregels of van het aantal versregels in opeenvolgende strofen en stanza's.

3.1.1 P. van der Lugt

Van der Lugt heeft het belangrijkste deel van zijn prosodische onderzoek (voor deze scriptie) beschreven in zijn boeken *Strofische Structuren in de Bijbels-Hebreeuwse Poëzie* en *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry*.¹⁶

Zijn onderzoek is specifiek gericht op de strofe en de onderlinge samenhang van opeenvolgende strofes, waarbij de strofe de kleinste, tot eenheid samengesmede groep versregels vormt.¹⁷ Afbakening van de versregel, de strofe en de stanza geschiedt op grond

¹⁴ J.L. Saalschütz, *Von der Form der hebräischen Poesie* (Koningsberg 1825).

¹⁵ F. Köster, 'Die Strophen, oder der Parallelismus der Verse der hebräischen Poesie', *ThStKr* 4 (1831) 40-114.

¹⁶ P. van der Lugt, *Strofische structuren in de bijbels-Hebreeuwse poëzie* (Kampen 1980) en Idem., *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry with Special Reference to the First Book of the Psalter* (OTS 53, Leiden 2006).

¹⁷ Van der Lugt, *Strofische structuren*, 219.

van parallellisme, ‘transition markers’ (partikels, de vocativus, de imperativus enzovoort) en woordherhalings. De thematische ontwikkeling van de tekst moet hierbij meegenomen worden.¹⁸

Van der Lugt heeft van een groot aantal Psalmen de strofische verdeling uitgezocht en in cijferreeksen weergegeven. Uit zijn analyse van Psalm 67:2-8 volgt voor de strofes de reeks 2/1.2.1/2 of voor de stanza’s de reeks 2.4.2 (de getallen staan voor het aantal versregels; zie ook onderstaand schema).¹⁹ Deze Psalm valt daarmee uiteen in drie stanza’s met twee respectievelijk vier en twee versregels. De strofes vallen uiteen in 2 respectievelijk 1, 2, 1 en 2 versregels.

Psalm 67	Stanza I	Stanza II			Stanza III
	1 ^e strofe	1 ^e strofe	2 ^e strofe	3 ^e strofe	1 ^e strofe
Aantal cola per versregel	1 ^e versregel: 2 2 ^e versregel: 2	1 ^e versregel: 2	1 ^e versregel: 1 2 ^e versregel: 2	1 ^e versregel: 2	1 ^e versregel: 2 2 ^e versregel: 2
Aantal versregels per strofe	2	1	2	1	2
Aantal versregels per stanza	2	4			2

Schema stanza’s en strofen in Psalm 67:2-8

Van der Lugt geeft een verdere verdeling van versregels in cola.²⁰ Zo volgt uit zijn weergave van Psalm 67 de colaverdeling 2-2/2.1-2.2/2-2. Verantwoording over deze colaverdeling, waarbij het afwijkende monocolon van de middelste strofe verklaard dient te worden, ontbreekt. Mijns inziens kan daar namelijk ook één versregel met een tricolon gelezen worden, waardoor de structuur op strofe niveau verandert.

Van der Lugt richt zich in zijn analyses van de Psalmen op de structuren van de strofe en de stanza en gaat niet in op de vraag hoe de lengte van het colon bepaald wordt. Uit zijn analyses valt waar te nemen dat het bicolon en tricolon overheersen, het monocolon regelmatig voorkomt en het tetracolon incidenteel. Verder valt op te maken dat de meeste strofes twee of drie versregels hebben, met een minimum van één en een maximum van vijf.²¹ Zijn analyses van een groot deel van de Psalmen met betrekking tot de omvang van het colon, de versregels, de strofe en stanza, zijn als volgt samen te vatten:

Aantal:	Minimum	Maximum	Uitzonderingen
Heffingen per colon	-	-	-
Cola per versregel	1	3	4
Versregels per strofe	1	5	-
Strofes per stanza	1	6	-

¹⁸ Van der Lugt, *Cantos and Strophes*, 76-84

¹⁹ Van der Lugt, *Cantos and Strophes*, 302-304.

²⁰ Zie de colometrie die hij geeft van een groot aantal Psalm(delen) in: Van der Lugt, *Strofische structuren*, 225-469, voor deze Psalm 67, zie: Van der Lugt, *Strofische structuren*, 302.

²¹ Zie het overzicht in: Van der Lugt, *Strofische structuren*, 472-478.

3.1.2 J.P. Fokkelman

Fokkelman heeft het (voor deze scriptie) belangrijkste deel van zijn onderzoek naar poëzie weergegeven in zijn serie: *Major Poems of the Hebrew Bible: At the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis*.²²

In het eerste deel van *Major Poems* geeft Fokkelman een beschrijving van elf niveaus waarop poëzie volgens hem functioneert, te weten: klanken, lettergrepen, woorden, frasen, cola, versregels, strofes, substantza's, stanza's, secties en gedichten.²³ Vooral de niveaus van de cola, versregels, strofes en stanza's spelen een rol in zijn prosodische analyse. Maar uit zijn analyses wordt echter duidelijk dat de niveaus van de klanken, lettergrepen, woorden en frasen bepalend kunnen zijn voor parallellisme en zo invloed uitoefenen op colometrie, maar niet in algemene regels zijn vast te leggen. Op de niveaus substantza's, secties en gedichten gaat hij in zijn algemene regels niet in.

De algemene regels uit het eerste deel van *Major Poems* zijn als volgt samen te vatten:²⁴

- Een colon heeft 2 tot 4 heffingen en 6 tot 9 lettergrepen. Soms gaat het om 5 heffingen, het aantal lettergrepen is dan 10 tot 11. Zelden zijn er 4 of 12 lettergrepen. Het gemiddeld aantal lettergrepen per colon in een gedicht varieert van 7 tot 9.
- Een versregel bestaat uit een bicolon of tricolon, die een onderlinge relatie met elkaar hebben.
- Een strofe bestaat uit twee of drie versregels.
- Een stanza bestaat uit twee tot vier strofen.

Fokkelman maakt hierbij de opmerking dat de lettergrepen die geteld worden 'pre-massoretisch' zijn.²⁵ De massoretische tekst van de *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (BHS) moet dus worden gereconstrueerd tot het klassieke Hebreeuws. Verder vormt in meer dan 50% van de cola het colon een syntactische eenheid, dat wil zeggen dat het een zin of bijzin is of soms zelfs een samengestelde zin. Voor het onderscheiden van strofen is volgens Fokkelman geen recept te geven, wel een handleiding. Op het niveau van de tekstinhoud en van grammaticale aspecten moet gelijkheid en verschil onderscheiden worden. Voorbeelden van grammaticale aspecten zijn bv. overgangen van mannelijk naar vrouwelijk, enkelvoud naar meervoud of nominale naar verbale zinnen.

Fokkelman moet volledige teksten reconstrueren van pre-massoretisch Hebreeuws naar klassiek Hebreeuws om lettergrepen te kunnen tellen. Het is niet geheel duidelijk welke regels hij bij de reconstructie van de massoretische tekst naar een pre-massoretische lezing toepast. Verder draagt reconstructie een bepaalde mate van onzekerheid in zich, die onvoldoende geëxpliceerd wordt. Vervolgens is het niet geheel duidelijk welke waarde gehecht moet worden aan de telling van lettergrepen. Tot slot is het niet geheel duidelijk hoe Fokkelman de heffingen definieert.

In het tweede deel van *Major Poems* maakt Fokkelman een onderscheid tussen de prosodische analyse en structuur analyse.²⁶ Bij een zuiver prosodische analyse bepalen drie

²² J.P. Fokkelman, *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Volume I. Ex. 15, Deut. 32, and Job 3* (Studia Semitica Neerlandica, Assen 1998); Idem., *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Volume II. 85 Psalms and Job 4-14* (Studia Semitica Neerlandica, Assen 2000); Idem., *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Volume III. The remaining 65 Psalms* (Studia Semitica Neerlandica, Assen 2003); Idem., *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Volume IV. Job 15-42* (Studia Semitica Neerlandica, Assen 2004).

²³ Fokkelman, *Major Poems*, 1, 4.

²⁴ Fokkelman, *Major Poems*, 1, 1, 8-10.

²⁵ Fokkelman, *Major Poems*, 1, 8-10

²⁶ Fokkelman, *Major Poems*, 1, 31.

criteria het colon en de versregel, te weten: (1) het parallelismus membrorum (vooral in de semantische vorm), (2) de contouren van de zinnen die door de syntaxis bepaald worden en (3) de lengte van het colon en de versregel in lettergrepen.²⁷ Fokkelman legt een zware nadruk op het derde criterium. Uit zijn onderzoek volgt dat het aantal lettergrepen per colon varieert tussen vijf en twaalf en het gemiddelde aantal lettergrepen per colon ligt tussen 7 en 9.²⁸

In eenvoudige gevallen volstaat een prosodische analyse. Meestal zal ook een structuur analyse nodig zijn, waarin de context van de te onderzoeken cola en versregels betrokken moet worden.²⁹ Het is niet geheel duidelijk hoe hij dit loskoppelt van de bovengenoemde eerste twee criteria van de prosodische analyse.

Het colon is voor Fokkelman de fundamentele eenheid van de prosodie en de bepaling hiervan ziet hij als een netelige onderneming.³⁰ Hij wijst op het feit dat er geen consensus bestaat over het aantal cola van bijvoorbeeld Psalm 31. Het aantal cola van deze Psalm loopt in de tellingen uiteen van 55 tot 73.³¹ Zo schrijft hij “This varied series of totals, found left and right, represents a chaos in the study of poetry that deserves to be cleared up.”³² Hiermee heeft Fokkelman ook wel de meest extreme tekst gekozen. Meestal is het gewoon helder zoals hij zelf ook niet nalaat vaak te vermelden. Fokkelman gaat ervan uit dat de dichter zijn gedicht in een bepaald aantal cola en versregels geschreven heeft en dit te achterhalen is.³³ Ik betwijfel of er een eenduidige bepaling van de versbouw in het klassieke Hebreeuws gegeven kan worden. Bij het bepalen van een colometrie moeten er keuzes gemaakt worden, net als in een vertaling en deze keuzes leiden tot verschillende prosodische verdelingen. Daarnaast zijn de teksten vaak onderhevig geweest aan veranderingen zoals toevoegingen, weglatingen en veranderingen in de volgorde, waardoor we niet over de oorspronkelijke teksten beschikken.

Bepalend voor de indeling van de tekst in strofen en stanza's zijn diverse vormen van herhaling met betrekking tot klanken, morfologie, syntaxis en semantiek in samenhang met de lettergreepverdeling van de cola.³⁴ Ook hier maakt Fokkelman het niet geheel duidelijke onderscheid tussen de prosodische analyse en de structuuranalyse. In beide vormen van analyse, wordt namelijk de structuur onderzocht op grond van bovengenoemde vormen van herhaling.

De verschillen tussen de regels uit het eerste en tweede deel van *Major Poems* zitten in een beperking van het aantal elementen per grotere unit en het weglaten van de lettergreep telling. De opvatting van Fokkelman kan men in het volgende schema samenvatten:

Aantal:	Minimum	Maximum	Uitzonderingen
Heffingen per colon	2	4	Soms 1 of 5
Cola per versregel	2	3	Marginaal 1
Versregels per strofe	2	3	-
Strofes per stanza	2	3	Zelden 1 of 4

Ook in het tweede deel van zijn serie *Major Poems* geeft Fokkelman geen beschrijving van de heffingen. Zoals al naar voren gebracht speelt in de ogen van Fokkelman bij de bepaling van de omvang van het colon het aantal lettergrepen een grotere rol dan het aantal heffingen.

²⁷ Fokkelman, *Major Poems*, 1, 25.

²⁸ Fokkelman, *Major Poems*, 1, 25.

²⁹ Fokkelman, *Major Poems*, 2, 12-13.

³⁰ Fokkelman, *Major Poems*, 2, 17.

³¹ Fokkelman, *Major Poems*, 2, 17, voetnoot 15.

³² Fokkelman, *Major Poems*, 2, 2, 33.

³³ Fokkelman, *Major Poems*, 2, 33

³⁴ Fokkelman, *Major Poems*, 2, 37-38

Fokkelman verbindt zijn colometrie steeds met exegese, waar de andere auteurs zich beperken tot de ‘technische kant’. Bij hem wordt daardoor de relatie tussen colometrie en exegetische zichtbaar.

3.2 Colonaftakening op grond van het massoretische accentuatie systeem

Tussen ± 600 en ±1000 na Chr. voorzagen de massoreten alle woorden of wooreenheden in de teksten van de Hebreeuwse Bijbel van vocaal- en accenttekens om de cantilerende synagogale voordracht vast te leggen.³⁵ In het accentuatie systeem hebben ze onderscheid aangebracht tussen het prozasysteem en het poëtische systeem. Zoals hierboven (§2) al vermeld (§2), legde de Talmoed in het midden van de achtste eeuw de traditie vast waarbij de boeken Psalmen, Job en Spreuken in twee kolommen werden geschreven, maar de overige poëtische teksten verschilden ook daar verder nauwelijks van die van de prozateksten.

De auteurs die zich bij een prosodische analyse richten op het massoretische accentuatie systeem gaan uit van het idee dat de teksten werden gezongen. De massoretische accentuatie zou dan een weergave zijn van die voordrachten, waarbij de scheidende accenten de plaatsen van cesuren aangeven, die samenvallen met de colongrenzen. De massoretische accenten spelen daarom een belangrijke rol bij de bepaling van de grenzen van het colon in de Hebreeuwse poëzie.

3.2.1 M.C.A. Korpel en J.C. de Moor

Korpel en de Moor gaan uit van het idee dat Noord-West Semitische poëzie gezongen werd, vergelijkbaar met het Gregoriaans. Dit impliceert voor hen dat: ‘Within certain limits every structural unit could be expanded or contracted, as the singers saw fit.’³⁶ De lengte van de cola en zinnen is dan van ondergeschikt belang, want de zanger(s) kunnen de lettergrepen langer of korter laten doorklinken, al dan niet gefraseerd.

Toch nemen Korpel en De Moor de tendens waar dat het aantal heffingen per colon dicht bij elkaar ligt. Elk woord heeft minstens één heffing, maar waar het aantal heffingen te groot wordt, gaan partikels en genitiefconstructies een verbinding aan met een volgend woord, zodat twee of drie heffingen eventueel gereduceerd kunnen worden tot één.³⁷ Dit verschijnsel is volgens hen al te vinden in de massoretische manuscripten waar de maqqef woorden tot een eenheid met één heffing verbindt. Korpel en De Moor zien een grens van acht lettergrepen voor de woordcomplexen.³⁸ Ook de andere prosodische elementen kennen lengte grenzen. Onderstaande tabel vat hun theorie samen:³⁹

	Kleinste	Uitbreidbaar	grootste
Voet/heffing	1 lettergreep	Ja	8 lettergrepen
Colon	1 voet	Ja	5 voet
Vers	1 colon	Ja	9 cola

³⁵ Voor de jaartallen, zie: P.H. Kelley, D.S. Mynatt en T.G. Crawford, *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia: Introduction and Annotated Glossary* (Grand Rapids 1998), 16. Zie verder bijvoorbeeld: J.P. Lettinga, *Grammatica van het bijbels Hebreeuws* (Leiden 2000), 18-20.

³⁶ M.C.A. Korpel en J.C. de Moor, ‘Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry’, in: J.C. de Moor en W. van der Meer (red.), *The Structural Analysis of Biblical and Canaanite Poetry* (JSOT 74, Sheffield 1988), 1-61 aldaar, 2.

³⁷ Korpel en De Moor, ‘Fundamentals’, 2-3.

³⁸ Korpel en De Moor, ‘Fundamentals’, 3.

³⁹ Korpel en De Moor, ‘Fundamentals’, 60.

Strofe	1 versregel	Ja	4 versregels
Stanza (canticle)	1 strofe	Nee?	5 strofes
(Sub-)canto	1 stanza	?	?

De afbakening van het colon geschiedt volgens Korpel en De Moor op grond van intern parallellisme (binnen het colon zelf), de massoretische accentuatie, de ritmische balans en vergelijkbare parallele passages uit hetzelfde gedicht en uit andere gedichten.⁴⁰ Parallellisme binnen de versregel is het belangrijkste hulpmiddel om de versregels af te bakenen.⁴¹ Op het niveau van de strofe en de stanza geldt dit voor ‘markers of separation’ zoals extern parallellisme, paronomasia, emfase enzovoort, maar speelt ook enjambement een rol.⁴² Op het niveau van stanza en eventuele grotere eenheden spelen de setuma (ט) en de petucha (פ) een rol naast afwisselingen in persoonsvormen.

In het boek *The Structure of Classical Hebrew Poetry: Isaiah 40-55* komen Korpel en De Moor uit op iets andere getallen.⁴³ Dit heeft te maken met het feit dat ze zich beperken tot Jesaja 40-55. De verschillen zitten in het maximum aantal heffingen per colon (zes), het maximum aantal cola per versregel (vijf) en het maximum aantal versregels per strofe (twee).⁴⁴ Daarnaast geven ze aan dat twee tot vier heffingen per colon de regel is.⁴⁵ Voor de versregels is dit twee tot drie cola (641), voor de strofe één tot twee versregels (645) en voor de stanza twee tot vijf strofes (654).⁴⁶ Het is als volgt samen te vatten:

Aantal:	Minimum	Maximum	Uitzonderingen
Heffingen per colon	2	4	Maximaal 6
Cola per versregel	2	3	Maximaal 5
Versregels per strofe	1	2	-
Strofes per stanza	2	5	-

De verdeling in cola en versregels ontstaat bij hen voor het belangrijkste deel op grond van de scheidende accenten van het massoretische systeem. Daarnaast spelen zaken als parallellisme en ellips een rol. Ze zijn zich bewust dat het massoretische systeem niet altijd correct is, maar baseren zich op recent onderzoek dat bewijst dat de colonaftbakening die met de massoretische accentuatie ontstaat in 85% van de gevallen correct is. Op het moment dat gekozen wordt om af te wijken van de verdeling die door deze accenten ontstaat, moet dit dan ook verantwoord worden.⁴⁷

Een belangrijke bijdrage van Korpel en De Moor is hun vergelijking van het massoretische accentuatiesysteem met vergelijkbare aanwijzingen in andere tekstitgaven. Hieronder bevinden zich verschillende versies van de Septuagint, delen van het corpus van Qumran en de Peshitta. De colonaftbakening die met deze aanwijzingen gevonden worden, komen niet altijd overeen met die uit het massoretische systeem. Daar waar ze in verschillende handschriften overeenkomen, moeten ze serieus genomen worden. Afwijken

⁴⁰ Korpel en De Moor, ‘Fundamentals’, 4.

⁴¹ Korpel en De Moor, ‘Fundamentals’, 17.

⁴² Korpel en De Moor, ‘Fundamentals’, 29, 33, 38.

⁴³ M.C.A. Korpel en J.C. de Moor, *The Structure of Classical Hebrew Poetry: Isaiah 40-55* (Leiden 1998).

⁴⁴ Korpel en De Moor *Structures of Classical Hebrew Poetry*, 639 (voet per colon), 641 (cola per versregel), 654-655 (versregels per strofe).

⁴⁵ Korpel en De Moor *Structures of Classical Hebrew Poetry*, 638-639.

⁴⁶ Korpel en De Moor *Structures of Classical Hebrew Poetry*, 641 (versregel), 645 (strofe), 654 (stanza).

⁴⁷ Korpel en De Moor *Structures of Classical Hebrew Poetry*, 10-13.

van deze aanwijzingen vraagt dan steeds om een goede argumentatie.⁴⁸ Het probleem van deze methode is dat de oorspronkelijke manuscripten steeds geraadpleegd moeten worden.

Op het niveau van de cola en de versregels speelt het aantal heffingen een bescheiden rol. Toch stellen Korpel en De Moor dat ritmische balans soms een extra argument kan geven in de bepaling van de cola en de versregels, maar regels waarmee ze de heffing definiëren ontbreken. In hun analyse van de teksten van Jesaja wordt het aantal heffingen per colon dan ook niet vermeld.

3.3 Colonafbakening op grond van syntaxis

De invalshoek vanuit de syntaxis is in zekere zin vergelijkbaar met de metrische invalshoek, waarin de heffingen een rol spelen. De heffingen worden hier vervangen door de verschillende syntactische eenheden waarin een zin kan worden verdeeld, zoals het subject, het object en het predicaat. Het zijn deze eenheden die een rol hebben in de versbouw. Binnen elk colon kan een beperkt aantal van de verschillende syntactische eenheden voorkomen. De benamingen voor de eenheden en hun samenstelling verschillen van auteur tot auteur, maar het principe is gelijkwaardig.

3.3.1 W.T.C. Cloete

Cloete bouwt voort op de verschillende onderdelen of 'syntactische elementen' die O'Conner onderscheidt in het colon. Het gaat om *units*, *constituents* en *clause predictors*. Cloete voegt daar *main stresses* aan toe.

Elk semantisch woord vormt een unit. Semantische woorden zijn werkwoorden, naamwoorden, voornaamwoorden, bijvoeglijk naamwoorden en bijwoorden. Woorden die een relatie uitdrukken tussen woorden (voegwoorden, partikels, lidwoorden, voorzetsels en suffixen), gelden niet als unit. Suffixen aan werkwoorden tellen wel als unit, maar aan zelfstandig naamwoorden weer niet. Dit betekent dat אבותיכם, *jullie vaders* (Jer. 2:5) geldt als één unit en ואלהם, *en het zal hen verteren* (Jer. 5:14) als twee units. Uitzondering op de voorzetsels vormen woorden die als voorzetsel functioneren, maar oorspronkelijk een nomen zijn, zoals לפני of מפני.⁴⁹

Elke persoonsvorm van een werkwoord vormt een constituent. Ook het resterende deel van het gezegde vormt een constituent. Wanneer het predicaat een voorzetselfrase bevat, geldt dat als een constituent naast het predicaat. Dit betekent dat ולכיבה, *en gaat* (imperatief) *op haar* (Jer. 6:16) geldt als twee constituents. Ook objecten met een suffix gelden als constituent. De zin מהמצאו אבותיכם בי עול, *welk onrecht vinden jullie vaders in mij* (Jer. 2:5) bevat dus vier constituents, namelijk het werkwoord, het resterende deel van het gezegde en de suffixen aan het zelfstandig naamwoord vaders en aan het voorzetsel ב.⁵⁰

Elke persoonsvorm van een werkwoord vormt naast een constituent ook een clause predictor. Extra geldt dat een infinitivus en een participium alleen een clause predictor vormen wanneer ze niet absoluut gebruikt worden of als naamwoord functioneren.⁵¹

Het accent dat vanuit de grammatica herkend wordt als hoofdaccent, geldt als main stress. Individuele woorden en woordcomplexen van maximaal twee woorden dragen één

⁴⁸ Korpel en De Moor *Structures of Classical Hebrew Poetry*, 1-9.

⁴⁹ W.T.W. Cloete, *Versification and Syntax in Jeremiah 2-25: Syntactical Constraints in Hebrew Colometry* (Dissertation Series 117, Atlanta 1989), 199, de voorbeelden heb ik aan zijn tekstanalyses ontleent.

⁵⁰ Cloete, *Versification and Syntax*, 200, de voorbeelden heb ik aan zijn tekst analyses ontleent.

⁵¹ Cloete, *Versification and Syntax*, 200.

main stress. Drie woorden of twee woorden waarvan één met suffix dragen twee main stresses. Partikels, voorzetsels, ontkenningen en voegwoorden dragen geen main stress.⁵²

Uit zijn analyse van grote delen van Jeremia heeft Cloete een tabel samengesteld voor het aantal van deze elementen per colon:⁵³

	Minimum per colon	Maximum per colon
Units	2	5
Constituents	1	4
Clause predictors	0	3
Main stresses	1	4

Het lijkt alsof Cloetes main stresses vergelijkbaar zijn met de heffingen van andere auteurs. Dit is echter niet het geval. Hij telt alleen de main stresses of hoofdaccenten die woorden of woordgroepen dragen. Daarbij negeert hij een groot aantal partikels, die bij andere auteurs wel een heffing kunnen dragen. Verder dragen langere woorden of woordgroepen soms ook bijaccenten die heffingen kunnen worden. Ook deze bijaccenten laat hij buiten beschouwing.

Coete beperkt zich tot de omvang van het colon. Een verdere verdeling in versregels strofes en stanza's ontbreekt in zijn colometrische weergave van de tekst van Jeremia, waardoor deze onbruikbaar is om het aantal versregels per strofe en strofes per stanza te bepalen, en ik ze niet in een tabel kan weergeven. Vergelijking van Cloete met de andere auteurs laat ik daarom achterwege. Ik verwacht echter wel dat de syntactische methode die Cloete voorstaat, uitkomst kan bieden in twijfel gevallen. Om dit helder te krijgen is het nodig om zijn analyse van Jeremia naast die van andere auteurs te plaatsen. Wegens de beperkte omvang van deze scriptie laat ik dat achterwege.

3.4 Parallellisme en poëtische kenmerken gesystematiseerd

Uitgangspunt van deze invalshoek is het verschijnsel van parallellisme in poëtische teksten van het Oude Testament. Lowth vestigde in 1753 reeds de aandacht op parallellisme en noemde het *parallelismus membrorum*. Sindsdien heeft men het op verschillende manieren trachten te classificeren. De twee auteurs wier theorieën ik hieronder weergeef, benaderen parallellisme vanuit eigen invalshoeken. Watson ordent en beschrijft 'technieken' die in Hebreeuwse poëzie voorkomen en vaak onderdeel zijn van het parallellisme. Berlin benadert het verschijnsel vanuit de linguïstiek en laat daarmee zien op welke manieren parallellisme ingrijpt op taal. Beide auteurs richten zich dus niet direct op de strofische structuren, maar hun inzichten zijn noodzakelijk om strofische structuren te kunnen doorgronden.

3.4.1 W.G.E. Watson

De theorie van Watson is onmogelijk in de beschikbare ruimte samen te vatten. In het boek *Classical Hebrew poetry: A Guide to Its Techniques* geeft Watson een handleiding die ten eerste de methoden en resultaten van de stand van zaken van het onderzoek naar de Bijbels Hebreeuwse poëzie weergeeft en ten tweede richtlijnen voor verdere studie.⁵⁴ Hij bekijkt de poëzie vanuit een groot aantal invalshoeken. Zo beschrijft hij de raakvlakken die de

⁵² Cloete, *Versification and Syntax*, 200.

⁵³ Cloete, *Versification and Syntax*, 208.

⁵⁴ W.G.E. Watson, *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques* (Sheffield 2008), 2.

Hebreeuwse poëzie heeft met het Ugaritisch en Akkadisch, de metriek en de patronen van strofe en stanza.⁵⁵ Voor dit werkstuk is vooral zijn visie op parallellisme en de technieken die in de Hebreeuwse dichtkunst gebruikt zijn, van belang.

Watson classificeert de verschillende verschijningsvormen van parallellisme in gender-matched, number, staircase, synonymous-sequential, noun-verb, vertical en 'Janus' parallelism.⁵⁶ In zijn boek *Traditional Techniques in Classical Hebrew Verse* noemt hij ook nog 'half-line parallelism' en enkele andere vormen.⁵⁷ De verschijningsvormen van parallellisme zijn hiermee niet uitputtend beschreven.

Watson beschrijft ook een groot aantal technieken. Hij verdeelt ze in verspatronen, klank gebruik, beeldspraak en een groot aantal poëtische kenmerken.⁵⁸ De technieken zijn vaak onderdeel van één of meer verschijningsvormen van parallellisme. Het verspatroon 'chiasme' is bijvoorbeeld een vorm van parallellisme waarbij de woordvolgorde omgekeerd wordt. Het poëtische kenmerk 'ellips' is bijvoorbeeld onderdeel van wat hij het 'terrace' patroon noemt, wat op zijn beurt een variatie is op 'staircase' parallellisme.

Inzicht in verspatronen, beeldspraak en in de veelheid aan poëtische kenmerken is noodzakelijk om tot een goede verdeling in cola, versregels, strofes en stanza's te komen. Ook binnen de exegese spelen al deze factoren een rol.

3.4.2 A. Berlin

Volgens Berlin worden poëtische teksten van de Bijbel voornamelijk herkend aan parallellisme, omdat ze eenvoudig te herkennen metrum of andere kenmerken ontbeert, die de tekst karakteriseren als poëzie. Parallellisme wordt dan ook beschouwd als een belangrijk kenmerk van poëzie. Berlin laat echter zien dat parallellisme een veel breder taalkundig verschijnsel is, dat ook in proza gebruikt wordt. Daar waar parallellisme samengaat met bondig taalgebruik ontstaat poëtische taal, daar waar parallellisme en bondig taalgebruik minder aanwezig zijn ontstaat taal die correspondeert met proza. Volgens Berlin is er geen scherpe scheiding tussen proza en poëzie, maar is er sprake van een glijdende schaal.⁵⁹

Berlin bestudeert parallellisme als breder taalkundig verschijnsel op zowel het gebruikelijke niveau van de versregel als op de niveaus van het colon en van grotere teksteenheden. Het verschijnsel inclusio valt daardoor ook binnen parallellisme.⁶⁰ Ze onderscheidt binnen het parallellisme grammaticale aspecten, lexicale en semantische aspecten en fonologische aspecten

De grammaticale aspecten verdeelt ze in morfologisch en syntactisch parallellisme. Onder morfologisch parallellisme verstaat ze woordparen. Het gaat specifiek om: 1- morfologische paren van verschillende woordklassen: hierbij gaat het bijvoorbeeld om de herhaling van het suffix 3^e persoon mannelijk enkelvoud. In het eerste deel zit dit

⁵⁵ In zijn beschrijving van de metriek en de strofe en stanza heeft hij geen eigen theorie ontwikkeld. Daarom laat ik hem voor dit deel buiten beschouwing.

⁵⁶ Watson, *Classical Hebrew Poetry*, 114-159. Vertical parallelism is een vorm van parallellisme waarbij de verschillende parallele elementen direct naast elkaar staan. Zie bijvoorbeeld 2 Samuel 1:23. Saul en Jonathan vormen parallellen, hun vervolg beschrijvingen in de volgende versregels (of cola) ook. In schema gezet geeft dit a-a', b-b', c-c'. In 'Janus' parallelism krijgt een woord een dubbele betekenis. Zie bijvoorbeeld Jeremia 2:12-15. Het woord met dubbele betekenis is בּוּי, *buit*. Israël wordt als buit beschreven in het deel dat voor 'buit' staat. In het deel erna staat 'buit' voor de prooi van wilde dieren.

⁵⁷ W.G.E. Watson, *Traditional Techniques in Classical Hebrew Verse* (JSOT, Sheffield 1994), 104-191 resp. 240-261.

⁵⁸ Watson, *Classical Hebrew Poetry*, vi-vii.

⁵⁹ A. Berlin, *The Dynamics of Biblical Parallelism* (Bloomington 1985) 4-6.

⁶⁰ Berlin, *Dynamics*, 3.

bijvoorbeeld aan een naamwoord en in het tweede parallelle deel aan een voorzetsel. Een andere mogelijkheid is de herhaling van een eigen naam in de vorm van een persoonlijk voornaamwoord (jij, hij enzovoort) of de koppeling van een subject aan twee verschillende werkwoorden in de parallelle zinsdelen.⁶¹

2- morfologische paren van dezelfde woordklassen: Hierbij gaat het om bijvoorbeeld de herhaling van hetzelfde werkwoord in verschillende vormen zoals het perfectum in het imperfectum of de qal in de nif'al. Andere mogelijkheden zijn bijvoorbeeld contrast in persoon of geslacht.⁶²

Syntactisch parallellisme bestaat vooral uit de afwisseling van nominale met verbale zinnen, positieve met negatieve zinnen, zinnen waarin subject en object van plaats wisselen of de afwisseling van stellende zinnen met vragende, gebiedende of aansporende zinnen.⁶³

De lexicale aspecten van parallellisme hangen nauw samen met de semantische aspecten. De lexicale aspecten bestaan vooral uit woordparen. Ze onderscheid:

1- paradigmatische paren als hemel en aarde, man en vrouw, die bestaan uit lexicaal gelijkwaardige woorden en

2- woordparen die volgens syntagmatische regels geordend zijn. Zo volgt op vader moeder maar op moeder kind. Hieronder ligt het verschijnsel associatie.⁶⁴

Het semantische aspect van parallellisme⁶⁵ is de relatie tussen de betekenis van een regel en zijn parallelle regel,⁶⁶ maar semantisch parallellisme is meer dan een parafrase. Semantisch parallellisme wordt inderdaad deels bepaald door woordparen die uit hetzelfde semantische veld komen, maar soms speelt de context een rol. Het woordpaar עַם, *volk/natie* – גֵּר, *volk/natie* bijvoorbeeld functioneert vaak als een synoniem woordpaar. In Psalm 111:6 duidt het echter een tegenstelling aan tussen het volk van God en andere volken.⁶⁷ De context bepaalt dus of het woordpaar synoniem dan wel tegenstellend functioneert.

In semantisch parallellisme zit soms ook een syntagmatische relatie. Eerst moet a gebeuren voordat b kan. Er wordt een semantische voortgang of progressie van gedachte uitgedrukt. Het woordpaar כִּסֵּא, *troon* – יָשָׁב, *zitten* in Jes. 16:5 bijvoorbeeld heeft een syntagmatische relatie. Eerst moet de troon gevestigd zijn, dan pas kan er op gezeten worden. Dit bepaalt de volgorde waarin het woordpaar toegepast kan worden.

In semantisch parallellisme is vaak disambigüiteit te vinden. De eerste zin moet aangevuld door de tweede zin om te begrijpen wat er precies bedoeld wordt. Als oorzaak hiervan is het compacte taalgebruik aan te wijzen.

Syntactisch parallellisme kan ook doorwerken in het semantische aspect. Wanneer de syntactische structuren van twee zinnen vrijwel identiek zijn, ontstaat de illusie van totale equivalentie, waardoor beide zinnen met elkaar worden vergeleken. In Psalm 125:2 staat bijvoorbeeld: *Jeruzalem – bergen omringen haar, en JHWH omringt zijn volk*. Onbewust wordt JHWH nu vergeleken met de bescherming die de bergen geven aan Jeruzalem. Semantisch parallellisme 'ontstaat' hier door vergelijking van de beide zinnen.⁶⁸

Het fonologische aspect van parallellisme bestaat uit klankherhalingen of klankparen. Klankparen definieert Berlin als '*the repetition in parallel words or lines of the same or similar consonants in any order within close proximity*'.⁶⁹ Ze beperkt zich tot herhaling van

⁶¹ Berlin, *Dynamics*, 33-35.

⁶² Berlin, *Dynamics*, 35-53

⁶³ Berlin, *Dynamics*, 53-63.

⁶⁴ Berlin, *Dynamics*, 65-80.

⁶⁵ Tenzij anders vermeld komen de beschrijving van semantisch parallellisme en de voorbeelden uit: Berlin, *Dynamics*, 88-102.

⁶⁶ Berlin, *Dynamics*, 90.

⁶⁷ Berlin, *Dynamics*, 81.

⁶⁸ Berlin, *Dynamics*, 100-101.

⁶⁹ Berlin, *Dynamics*, 104, haar cursivering.

consonanten omdat het Hebreeuws van oorsprong consonantschrift is. De vocalen (of vocaaltekens) zijn van later datum en dragen een grote mate van onzekerheid in zich. Aan haar definitie voegt zij enkele voorwaarden toe. Zo moeten er minstens twee paar consonant clusters in het spel zijn die in opeenvolgende 'lines' staan.⁷⁰ De consonant clusters kunnen eventueel verdeeld zijn over twee naast elkaar gelegen woorden, maar moeten gelijkwaardige consonanten bevatten, waarbij de volgorde kan variëren. Klankparen kunnen samenvallen met woordparen, maar dit is niet noodzakelijk.⁷¹

De verschillende aspecten van parallellisme kunnen ook patronen vormen. Op het syntactische vlak kan bijvoorbeeld de woordvolgorde identiek zijn, herhaald worden of gespiegeld zijn. Een zin als *God verlost van de vijand* heeft als patroon a-b-c. Deze zin kan nu herhaald worden in het identieke patroon a-b-c of in het gespiegelde patroon c-b-a. Dit soort patronen kunnen zich in alle aspecten van parallellisme voordoen.⁷²

Berlin geeft met haar beschrijving waardevolle inzichten in de werking van parallellisme. Ze laat zien in welke taalkundige aspecten parallellisme aanwezig kan zijn en hoe de verschillende aspecten elkaar kunnen versterken of hoe parallellisme van het ene aspect parallellisme kan suggereren voor een ander aspect. Kennis hierover is fundamenteel om tot een goede verdeling in cola, versregels, strofen en stanza's te komen.

⁷⁰ 'Lines' kunnen naar mijn mening bij Berlin zowel cola als versregels betekenen.

⁷¹ Berlin, *Dynamics*, 105.

⁷² Berlin, *Dynamics*, 83-88, 112-121.

4 De werkwijze van Van Grol

Van Grol heeft op grond van analyses van een groot aantal teksten, regels gevonden, waaraan een colometrische indeling kan worden getoetst. Zijn uitgangspunt is het woordaccent. Elke grafische eenheid (elk woord) krijgt in principe één accent of heffing. In een aantal omschreven gevallen kunnen twee woorden zogenaamde woordcomplexen vormen met slechts één heffing of kunnen langere woorden een tweede heffing dragen.⁷³

De prosodische eenheden waarin een gedicht verder verdeeld wordt, zijn het colon, de versregel, de strofe, de stanza en het gedicht. Elke eenheid bestaat uit een beperkt aantal lagere eenheden. De regels die Van Grol gevonden heeft zijn als volgt:⁷⁴

- Een colon bestaat frequent uit twee en zeer frequent uit drie heffingen. De heffingen vallen over het algemeen samen met de woordaccenten. Vier heffingen komen incidenteel voor en zullen goed gemotiveerd moeten worden.
- Een versregel bestaat zeer frequent uit twee en frequent uit drie cola. Soms en alleen aan het begin of einde van een strofe kan dit 1 colon zijn. De betreffende versregel heeft dan een introductieve of afsluitende functie.
- Een strofe bestaat zeer frequent uit twee en frequent drie versregels. Strofen van één versregel aan het begin of einde van een stanza of gedicht komen incidenteel voor. Ook hiervoor geldt dat ze goed gemotiveerd moeten worden.
- Een stanza bestaat zeer frequent uit twee en frequent uit drie strofen, incidenteel uit één of vier strofen
- Een poëtische tekst bevat meer of minder van bovengenoemde elementen. Een compleet gedicht zal minimaal uit één strofe bestaan, maar lange gedichten kunnen ook in grotere prosodische eenheden dan de stanza gegroepeerd worden.

Van Grol definieert deze regels relatief strak in vergelijking met andere wetenschappers en dwingt zich zo tot een grote nauwkeurigheid in zijn analyses.⁷⁵ Analyse van de verdeling van de heffingen over de cola heeft verder aan het licht gebracht dat binnen een strofe het aantal heffingen per colon over het algemeen slechts één heffing kan schelen.⁷⁶ Ik neem dit als extra regel.

Op grond van bovengenoemde regels is niet zonder meer een colometrische indeling van een tekst te geven. Er kan niet mechanisch geteld worden. Het aantal mogelijkheden als het gaat om heffingen per colon, cola per versregel enzovoort is daarvoor te groot. Cesuren moeten op logische plekken gelegd worden, zodat de cola en versregels een zekere mate van consistentie bezitten en de strofen en stanza's een zekere thematische eenheid.

Het is onmogelijk eenduidige regels op te stellen voor de prosodische analyse van een tekst. Het is van belang de individuele teksten zorgvuldig te analyseren en de eigen colometrische indeling goed te motiveren. In mijn eigen onderzoek functioneren de regels van Van Grol bij de bepaling van de colometrie eerder als een controle achteraf, dan als vaste regels vooraf. Het betekent voor mijn werkwijze, dat de colometrische indeling eerst op grond van semantiek, syntaxis, parallellisme, woordherhalingen enzovoort bepaald moet worden, waarna afwijkingen van de regels van Van Grol kunnen leiden tot een nadere analyse en eventuele verfijning van de colometrische verdeling.

Het zwakke punt van de afbakening van prosodische eenheden zit in het woordaccent en de heffing. Dat accenten betekenis hebben, is te zien aan de pausavormen, waarin korte vocalen worden verlengd en soms ook de klemtoon van de ultima verschuift naar de

⁷³ H.W.M. van Grol, *De versbouw in het klassieke Hebreeuws: Fundamentele verkenningen. Deel een: Metriek* (Amsterdam 1986; in eigen beheer), 104.

⁷⁴ Van Grol, *Versbouw*, 240.

⁷⁵ Zie § 3.2 van deze scriptie.

⁷⁶ Van Grol, *Versbouw*, 147 en, 158-159.

penultima of vice versa.⁷⁷ Van Grol heeft zich in zijn proefschrift in belangrijke mate gericht op de plaats van het woordaccent en de heffing. Gebaseerd op zijn analyse van een aantal teksten volgen hieronder de leesregels voor de heffing die hij gevonden heeft.

4.1 Leesregels voor de heffing

De leesregels voor de heffing vormen een kader waarbinnen specifieke ‘gedichtenbundels’ verder uitgewerkte regels kunnen krijgen. Elke dichter of dichtersgroep heeft de regels naar zijn hand gezet en zo zijn eigen stijl tot uitdrukking kunnen brengen.⁷⁸ Daarbij dient men zich te realiseren dat de leesregels *achteraf* gevonden zijn. Er zullen altijd uitzonderingen zijn.

De leesregels vallen uiteen in een basisregel, een woordcomplex-regel en een emfase-regel, ze moeten in deze volgorde toegepast worden.⁷⁹ Hieronder geef ik de leesregels van Van Grol weer. Bij de voorbeelden maak ik zoveel mogelijk gebruik van problemen uit mijn uitgewerkte casus, Psalm 78.

4.1.1 Basisregel

De basisregel is als volgt: Elke grafische eenheid in de massoretische tekst geldt als woord, elk woord draagt een accent en elk accent geldt als heffing.⁸⁰

De bijaccent-regel geeft aanwijzingen voor eventuele bijaccenten die als heffing gelden op langere woorden en woordcomplexen.⁸¹ De bijaccent-regel geldt voor langere woorden en woordcomplexen van vijf lettergrepen of meer. Woorden van vier lettergrepen met één bijaccent dragen slechts één heffing. Zodra het woord een tweede bijaccent kan dragen, kan dit als heffing gaan gelden. Dit is mogelijk voor woorden vanaf vijf lettergrepen.

Bijvoorbeeld:

- in een vier lettergrepig woord geldt: ww^ws ▶ w^ww^s: het woord draagt één heffing.
- in een vijf lettergrepig woord geldt: www^ws ▶ w^ww^ws ▶ sw^ws: het woord draagt twee heffingen.
- In een vijf lettergrepig woord met het hoofdaccent op de penultima geldt: www^wsw ▶ w^ww^wsw: een tweede bijaccent is niet mogelijk en het woord draagt één heffing
- hierbij geldt: w^w is een lettergreep met bijaccent, s is een lettergreep met accent en/of heffing en ▶ duidt de uitkomst van de gevolgde regels.

Soms ontstaat ten gevolge van de extra heffing collisie, twee heffingen staan direct naast elkaar in twee opeenvolgende lettergrepen. Er is minsten één lettergreep tussen twee heffingen nodig om collisie te voorkomen. Hierbij zijn twee mogelijkheden:

1. verlaging van één van beide accenten, waardoor de extra heffing vervalt, of
2. nesiga, het accent op de ultima van het eerste woord wordt teruggetrokken naar de penultima (de nesiga kan niet naar een schwa of hatef, of naar het prefix w^c- / wa- / u-).

Bijvoorbeeld:

⁷⁷ Zie bijvoorbeeld: J.P. Lettinga, *Grammatica van het bijbels Hebreeuws* (Leiden 2000), 24-25 (§10.h).

⁷⁸ Van Grol, *Versbouw*, 103.

⁷⁹ Van Grol, *Versbouw*, 110.

⁸⁰ Van Grol, *Versbouw*, 104.

⁸¹ Van Grol, *Versbouw*, 129-130.

- in ws wwwws ► ws ŵwŵws ► sw sŵws, nesiga is mogelijk (tenzij er een woord aan vooraf gaat en er nieuwe collisie ontstaat), het eerste bijaccent draagt de extra heffing.

De plaats van de extra heffing en van het bijaccent is onderhevig aan de volgende regels:

- Elke tweede lettergreep voor een (bij)accent draagt een bijaccent.
- Bevat de lettergreep die het bijaccent gaat dragen een schwa of hatef, dan schuift het bijaccent een lettergreep naar voren.
- Het eerste bijaccent geldt als heffing, tenzij het botst met de heffing van het voorgaande woord en nesiga niet mogelijk is.
- Het prefix w^e- / wa- / u- krijgt geen bijaccent en dus ook geen heffing.

Voorbeelden:

- Joël 4:10: ומזמרת־יכם – u-maz-m^e-ro-te-kem – ŵwŵws ► wsŵws ► wswwws: draagt twee heffingen.
- Spr. 8:21: ואצרת־יהם – w^e-’o-ts^e-ro-te-hem –ŵwŵws ► wsŵws ► wswwws: draagt twee heffingen

Van Grol gaat er vanuit dat de poëtische teksten van het Oude Testament in het massoretische Hebreeuws een aantal veranderingen hebben ondergaan.⁸² Zo wijkt de plaats van het woordaccent van het klassieke Hebreeuws af van die in het massoretische Hebreeuws.⁸³ Dit kan van invloed zijn op de plaats van de heffing en daarmee op het aantal heffingen dat een woord of woordcomplex kan dragen. Dit kan een rede vormen om het Hebreeuws te modificeren. Alleen bij lange woorden en woordcomplexen, die meer dan één heffing kunnen gaan dragen, moet hier naar gekeken worden. De regels hiervoor heb ik opgenomen in § 4.2

4.1.2 Woordcomplex-regel

De woordcomplex-regel valt uiteen in drie deel-regels. Elke regel beschrijft de versmelting van een kort woord met een langer woord. Het korte woord kan zowel vooraan als achteraan staan, maar heeft slechts één lettergreep. Het voorste woord van het potentiële woordcomplex bepaalt welke deelregel van toepassing is. Staat er een partikel voorop dan geldt de partikelregel. Staat er een verbum voorop dan geldt de complementregel. In de overige gevallen geldt de constructieregel.

Partikel-regel: hierbij vormen een partikel en een nomen of verbum (of partikel) een woordcomplex, waarbij één van de woorden uit één lettergreep bestaat. De volgende combinaties zijn mogelijk:

- Een prepositie met een nomen,
- een negatie met een verbum of nomen,
- andersoortige partikels met nomen of verbum of
- partikels met elkaar.

Het eerste woord verliest zijn accent. De partikel-regel kent geen maximale lengte, wanneer het woordcomplex langer wordt dan geldt de bijaccent-regel.⁸⁴

Constructie-regel: een constructieve of adjectieve woordgroep geldt als woordcomplex. De constructie-regel moet aan de volgende lengtegrenzen voldoen:

⁸² Van Grol, *Versbouw*, 86-88.

⁸³ Zie bijvoorbeeld: Lettinga, *Grammatica*, 23 (§10b).

⁸⁴ Van Grol, *Versbouw*, 130-131.

- Wanneer het eenlettergrepige woord voorop staat, mag het woordcomplex maximaal *vier* lettergrepen bevatten. Een eventueel onbeklemtoonde laatste lettergreep van het tweede woord telt daarbij niet mee.
 - o Het eerste woord gaat vanzelfsprekend op in het volgende woord, het accent ligt op het laatste woord.
- Wanneer het eenlettergrepige woord achteraan staat, mag het woordcomplex slechts *drie* lettergrepen bevatten.
 - o Het eerste woord voegt zich minder naar het tweede en vaak vindt enclise plaats.⁸⁵
 - o Tot en met de laatste beklemtoonde lettergreep telt voor de lengte (zonder enclise toe te passen).⁸⁶

Voorbeeld:

- Ps. 78:43: בַּשְׂדֵּה־צֹעַן, bis-de—tso-an, *in het veld van Soan*, vormt een constructieve woordgroep.
- Extra geldt hier:
 - o Het accent van צֹעַן, *Soan* ligt op de penultima, zo valt de laatste lettergreep weg bij de telling en geldt *Soan* als één lettergreep.

Complement-regel: een verbum met het daaropvolgende woord kan een woordcomplex vormen.

De complement-regel moet aan de volgende lengtegrenzen voldoen:

- De maximale lengte van het woordcomplex is drie lettergrepen.
- Lezing met enclisis heeft de voorkeur.
 - o ws + s ► wsw (maar wws kan ook).
 - o sw + s ► wws

Het is een brede onzekere regel, waarbij geen grammaticale criteria te geven zijn.⁸⁷

Voorbeeld:

- Psalm 78:34: וּשְׁחַרְרוּ־אֵל, w^e-si-ch^a-ru—el, *en zij zochten ijverig God* is een potentieel woordcomplex. Het totale aantal lettergrepen is vijf. Ook na zero lezen van hatef patah (ְ), blijft het aantal lettergrepen te groot. Er ontstaat geen woordcomplex, de woorden dragen samen twee heffingen.

De woordcomplex-regel is slechts eenmaal toepasbaar op hetzelfde woord. Wanneer er twee eenlettergrepige woorden in een groep van drie woorden staat dan kunnen er slechts twee samensmelten tot een woordcomplex. Bij vier woorden kunnen de eerste twee woorden een woordcomplex vormen en de laatste twee. De volgorde van de woordcomplex-regel moet aangehouden worden wanneer er verschillende mogelijkheden zijn. Dus eerst wordt de partikel-, dan de constructie-, dan de complement-regel toegepast.⁸⁸

Emfase-regel: Emfase kan toepassing van de woordcomplex-regel verhinderen. Van Grol onderscheidt retorische emfase en semantische emfase. In een bepaalde context kan een partikel respectievelijk lexicaal woord op de voorgrond treden, waardoor de nadruk daarop zo groot wordt, dat het de vorming van een woordcomplex verhindert.⁸⁹ Van de leesregels is dit de meest subjectieve.

⁸⁵ Wanneer enclise optreedt, draagt het eerste woord van het woordcomplex de heffing.

⁸⁶ Van Grol, *Versbouw*, 131-133.

⁸⁷ Van Grol, *Versbouw*, 133-134.

⁸⁸ Van Grol, *Versbouw*, 136.

⁸⁹ Van Grol, *Versbouw*, 105

Wanneer er lange woordcomplexen ontstaan of woorden in de tekst zijn lang, dan kan reconstructie van het massoretische Hebreeuws naar een pre-massoretische lezing uitkomst bieden. In een aantal gevallen kan reconstructie leiden tot een vermindering van het aantal lettergrepen en daarmee de extra heffing voorkomen.

4.2 Reconstructie van het massoretische Hebreeuws naar het klassieke Hebreeuws

Ondanks het feit dat de Bijbels teksten een groot aantal eeuwen bestrijken vertoont het Hebreeuws een grote mate van uniformiteit.⁹⁰ Toch heeft het Hebreeuws ontwikkelingen gekend. Vooral de plaats van het accent en de vocalisatie zijn aan verandering onderhevig geweest. In het klassieke Hebreeuws lag het accent vaak op de penultima. In de latere periode is het verschoven naar de ultima.⁹¹ Verder geldt dat het klassieke Hebreeuws korte klinkers reduceerde tot schwa en de schwa reduceerde tot zero.⁹²

Reconstructie van het massoretische hebreeuws naar het klassieke Hebreeuws kan dus leiden tot vermindering van het aantal lettergrepen en daarmee van het aantal heffingen. De reconstructie die Van Grol toepast, valt uiteen in drie vormen: (1) zero lezen van lettergrepen, (2) accentverschuiving en (3) klinkerreductie.

1. De volgende lettergrepen worden als zero gelezen:⁹³

1. De lettergreep die door de patah furtivum wordt gevormd.
2. De lettergreep die ontstaat door de hulpvocaal bij de nomina segolata (en verwante werkwoorden). Niet mèlèk maar malk. De pluralis vormen worden niet gereconstrueerd (want daar zit geen hulpvocaal in).
3. De lettergreep die ontstaat door een hulpvocaal die een niet samengetrokken of gereconstrueerde tweeklank opsplijt. Voorbeelden zijn: בַּיִת, בַּיִת, huis – bayit en מוֹת, dood – mawet, ze zijn herkenbaar aan de status constructus. Deze woorden gelden als eenlettergrepige woorden.
4. De lettergreep die ontstaat door een hulpvocaal of een hatef die de plaats inneemt van klassiek Hebreeuws zero na een laryngaal (א, ה, ח, ע): hatef patah (ַ), hatef segol (ֿ), hatef qamets (ֿֿ), zoals in de naam: Jacob

2. Accentverschuivingen worden gelezen waar het oorspronkelijk accent verschoven is naar de ultima. Voor de bepaling van de heffingen wordt het accent op de penultima gelegd.

Kennis hierover is soms ook nodig bij collisie en nesiga. In de volgende gevallen wordt het accent op de penultima gelegd:⁹⁴

1. bij de pronomina אָנִי, 'áni, אָנֹכִי, 'anóki en אָתָּה, 'átta,
2. bij de perfectumvormen: qatála en qatálu (de eerste persoon enkelvoud, tweede persoon vrouwelijk enkelvoud en eerste persoon meervoud),
3. bij de volgende vormen van het perfectum consecutivum: w^eqatálta en w^eqatálti (eerste en tweede persoon mannelijk enkelvoud).

⁹⁰ P. Joüon, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Translated and Revisited by T. Muraoka, Volume 1 (subsidia biblica-14/1, Rome 1991), 9-12.

⁹¹ Joüon, *Grammar of Biblical Hebrew*, 62.

⁹² Van Grol, *Versbouw*, 90.

⁹³ Van Grol, *Versbouw*, 88-89.

⁹⁴ Van Grol, *Versbouw*, 89-90.

4. bij de imperfectumvormen *tiqtóli*, *yíqtólu*, *tiqtólu* en de cohortativus vormen: *'eqtóla* en *niqtóla* (geen reconstructie van de narrativus en jussivus tot (*way*)*yíqtol*),
5. bij de imperativusvormen *q^etóli*, *q^etólu* en de energicusvorm: *q^etóla*,
6. bij enkele woorden als *'átta* (הַתָּא, nu) en
7. bij een groot aantal vormen met suffix tweede mannelijk enkelvoud:
 - a. bij preposities en
 - b. bij twee groepen nomina en verba:
 - i. nomina enkelvoud, behalve nomina met een massoretische -e- direct voor de slotconsonant, en verbale vormen met een -a- direct voor de slotconsonant en
 - ii. nomina enkelvoud met een massoretische -e- direct voor de slotconsonant en verbale vormen en een -e- of -o- direct voor de slotconsonant

3. Klinkerreductie vindt plaats in een open onbeklemtoonde lettergreep op een afstand van minstens één lettergreep van de beklemtoonde lettergreep. Dit levert op zich geen lettergreepreductie op, de schwa vormt namelijk ook een lettergreep. Voor lettergreepreductie moet de lettergreep met schwa tot zero gereduceerd kunnen worden. Dit laatste is mogelijk vanaf de tweede lettergreep voor de beklemtoonde lettergreep, na een open lettergreep met korte klinker.⁹⁵

Bijvoorbeeld in לצדקתו *laśadaqatáhu* ► *lasad^eqató* ► *lasadqató* of *lasidqató*:

- De lettergreep –hu- valt weg door de plaats van het accent op de penultima.
- De lettergreep -sa- is na de laatste stap gesloten tot -sad-.
- Verdere klinkerreductie kan tot *l^esidqató*, schwa-delitie is vervolgens onmogelijk omdat er geen open lettergreep met korte klinker meer aan voorafgaat

Verdere specificaties bij klinkerreductie en lettergreepreductie zijn:

- Na een waw-conjunctivum u- (ו) volgt schwa-delitie.
- De schwa blijft gehandhaafd na een oorspronkelijk verdubbelde consonant.
- Ook na het lidwoord en na de waw-consecutivum blijft de schwa gehandhaafd en wordt bijvoorbeeld ויגסו (Psalm 78:41) gelezen: *way(y)^enassu* (wwws).
- Na me (min) vindt geen schwa-delitie plaats.
- Bij een prepositie met schwa vindt geen schwa-delitie plaats.

4.3 De positie van H.W.M. van Grol in het onderzoek

Van Grol behoort tot de auteurs die een benadering vanuit de metriek voor staan. Hij formuleert in zijn proefschrift (*De Versbouw in het Klassieke Hebreeuws, Fundamentele Verkenning, Deel Een: Metriek*)⁹⁶ een aantal leesregels (zie § 4 van deze scriptie) voor het bepalen van een colometrie, waarbij het zwaartepunt op de heffing ligt. Daarnaast onderzoekt hij prosodische structuren op het niveau van de versregel, de strofe en de stanza.

Van der Lugt en Van Grol hebben patronen gevonden in de strofische structuren. De patronen kenmerken zich door wat ik onregelmatige regelmaat noem. Binnen één versregel vertoont het aantal heffingen per colon een zekere regelmaat, binnen één strofe wordt die

⁹⁵ Van Grol, *Versbouw*, 90-92.

⁹⁶ H.W.M. van Grol, *De Versbouw in het Klassieke Hebreeuws: Fundamentele Verkenning. Deel Een: Metriek* (Amsterdam 1986; in eigen beheer).

regelmaat al snel verbroken, vaak met een heffing meer of minder in één van de cola. Iets vergelijkbaars geldt ook voor het aantal versregels per strofe en het aantal strofen per stanza.⁹⁷

Net als Fokkelman, maakt Van Grol gebruik van reconstructie van het massoretische Hebreeuws naar het zogenaamde klassieke Hebreeuws (zie § 4.2). Dit is nodig om lettergrepen te kunnen tellen. Wanneer een woord meer dan vijf lettergrepen heeft, kan het een extra heffing gaan dragen. Reconstructie kan het aantal lettergrepen verminderen en zo de extra heffing voorkomen. In de praktijk blijkt dat reconstructie niet vaak toegepast wordt. Het aantal modificaties dat Van Grol nodig heeft, is dan ook aanmerkelijk kleiner dan bij Fokkelman en daarmee ook het aantal onzekerheden dat toegelaten wordt.

Net als de ander auteurs maakt Van Grol gebruik van gegevens als parallelisme, woordherhalingen en persoonswisselingen bij de afbakening van de cola, versregels, strofes en stanza's. Op grond van de analyses van de Psalmen van Van der Lugt en van eigen analyses van een aantal poëtische teksten uit verscheidene boeken in het Oude Testament komt hij tot de volgende samenvatting van zijn onderzoek:⁹⁸

Aantal:	Minimum	Maximum	Incidenteel
Heffingen per colon	2	3	4
Cola per versregel	2	3	1 zeer incidenteel aan begin of einde van een strofe
Versregels per strofe	2	3	1
Strofes per stanza	2	3	1 en 4

Van de diverse auteurs heb ik steeds een samenvatting gegeven in de vorm van een tabel. In het volgende overzicht voeg ik deze tabellen samen. Cloete ontbreekt hier, omdat zijn theorie op afwijkende elementen is gebaseerd. De getallen in het schema staan voor het minimum en maximum. De getallen tussen haakjes geven de uitzonderingen aan.

	Van der Lugt	Fokkelman	Van Grol	Korpel, De Moor
Heffingen per colon	-	(1) 2-4 (5)	2-3 (4)	2-4 (6)
Cola per versregel	1-3(4)	(1) 2-3	(1) 2-3	2-3 (5)
Versregels per strofe	1-5	2-3	(1) 2-3	1-2
Strofes per stanza	1-6	(1) 2-3 (4)	(1) 2-3 (4)	2-5

In dit schema valt op dat de aantallen van Fokkelman en Van Grol grotendeels met elkaar overeenstemmen, alleen in hun uitzonderingen wijken zij iets van elkaar af. Bij Van der Lugt ontbreken de heffingen omdat hij ze niet in zijn onderzoek heeft betrokken. Omdat zijn aantallen door mij zijn afgeleid van zijn resultaten, zijn de uitzonderingen slechts ten dele weergegeven en is niet goed te bepalen of zijn 'normale aantallen' binnen de grenzen van Fokkelman en Van Grol liggen.

Wanneer men de diverse auteurs met elkaar vergelijkt dan valt het op dat Korpel en De Moor het verst van de anderen afliggen. Wat betreft het aantal heffingen per colon en het

⁹⁷ Dit verschijnsel lijkt op ellips. Watson attendeert erop dat ellips en structuur samenhangen. (Watson, *Classical Hebrew Poetry*, 304). Door ellips kan in een parallel colon een heffing vrijkomen voor een extra toevoeging. Dit komt overeen met de extra heffing die in één van de twee samenhangende cola kan voorkomen. Onderzoek moet gaan uitwijzen of deze variatie in heffingen een techniek is, vergelijkbaar met ellips. Vergelijkbaar onderzoek moet gedaan worden naar de functie van het extra colon in twee opeenvolgende versregels en naar de functie van de extra versregel in twee opeenvolgende strofes.

⁹⁸ Van Grol, *Versbouw*, 12 en 240.

aantal cola per versregel komen zij hoger uit dan Van Grol. Wat betreft het aantal versregels per strofe komen ze lager en voor het aantal strofen per stanza komen zij hoger uit.

De verschillen tussen de aantallen zijn niet spectaculair groot. Fokkelman en Van Grol baseren hun aantallen op een analyse van een grote variatie aan teksten, hun aantallen liggen dan ook dicht tegen elkaar. Van der Lugt heeft zich beperkt tot de Psalmen en Korpel en De Moor hebben zich beperkt tot Jesaja 40-55. De keuze van teksten zal waarschijnlijk van invloed zijn geweest op de gevonden aantallen.⁹⁹

Subjectiviteit zal waarschijnlijk ook van invloed zijn op de gevonden aantallen. Alle auteurs baseren de afbakening in cola, versregels, strofen en stanza's op grond van syntaxis, semantiek, metriek en klank, en zaken als parallellisme. Subjectiviteit is in deze afbakening niet geheel uit te sluiten. Gezien het feit dat de aantallen van Fokkelman en Van Grol gebaseerd zijn op een brede keuze van teksten en dicht bij elkaar liggen, vormen hun normale aantallen een goed uitgangspunt. Daarnaast geeft Van Grol aan in welke gevallen uitzonderingen acceptabel zijn, waarmee zijn regels het beste zijn te hanteren. Aan het einde van deze scriptie gebruik ik dan ook zijn aantallen om de omvang van mijn prosodische eenheden te controleren.

⁹⁹ Hierboven heb ik al laten zien dat Korpel en de Moor in hun artikel 'Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry' andere aantallen vermeldden dan in hun boek *The Structure of Classical Hebrew Poetry*. In het artikel baseerden zij zich op een grote verscheidenheid aan teksten, in hun boek alleen op Jesaja 40-55.

5. Bepaling van de heffing en afbakening van de prosodische eenheden in Psalm 78

In het voorgaande hoofdstuk heb ik de werkwijze van Van Grol besproken. In dit hoofdstuk geef ik een uitwerking van Psalm 78 waarin ik deze werkwijze toepas. Naast de heffing verantwoord en controleer ik ook de afbakening van de prosodische eenheden: de cola, versregel, strofe en stanza. Ze behoren tot hetzelfde proces, waarin de structuur van het gedicht zichtbaar gemaakt wordt.

5.1 De eerste colometrische weergave van Psalm 78

Afbakening van de prosodische eenheden is een proces waarbij op voorhand geen vaste regels voor zijn te geven. De BHS geeft de tekst van Psalm 78 weer in versregels en cola. Deze indeling vormt een goed uitgangspunt voor een colometrische weergave. Ik heb ze overgenomen in het onderstaande schema waarin een eerste colometrische weergave is gegeven. Zoals ik nog zal laten zien, lijkt de indeling van de versregels in de BHS op grond van de tekstinhoud goed gekozen. De indeling van de tekst in cola en versregels wordt in een latere fase gecontroleerd, nadat de heffingen zijn geanalyseerd.

Met behulp van inspringingen markeert de BHS enkele grotere prosodische eenheden. Deze zijn echter te groot om strofen of stanza's te kunnen markeren. Ik laat ze in het eerste schema achterwege. Na de afbakening van de tekst in stanza's kom ik er op terug.

In het onderstaande schema heb ik Psalm 78 weergegeven in cola, versregels, strofen en stanza's. Aansluitend geef ik een verantwoording van de afbakening van de strofen, de stanza's en de groter delen. Hierbij ontstaan veranderingen die in het tweede schema van de colometrische weergave (§5.7) terug te vinden zijn.

Daarna volgt de bepaling van de heffing van de langere woorden en van potentiële woordcomplexen, die ik nodig heb om de omvang van de cola en versregels te controleren aan de hand van de regels van Van Grol met betrekking tot de omvang van de prosodische elementen. Naast de omvang van de cola controleer ik ook de omvang van de versregels, strofen en stanza's. Eventuele aanpassingen die hier uitvolgen licht ik vervolgens toe en verwerk ik in het tweede schema van mijn colometrische weergave. Tot slot vergelijk ik mijn colometrische weergave met die van enkele andere auteurs (§5.8) en laat zien hoe persoonlijke keuzen invloed hebben op de colometrische verdeling.

colon c	colon b	colon a	strofe	stanza	vers
		משכיל לאסף			1
	הטו אזנכם לאמריי פי	האזינה עמי תורתי	1	I	1
	אביעה חידות מנייקדם	אפתחה במשל פי			2
	ואבותינו ספרו לנו	אשר שמענו ונדעם	2		3
	לדור אחרון מספרים	לא נכחר מבניהם			4
	ונפלאותיו אשר עשה	תהלות יהוה ועזונו			
	ותורה שם בישראל	ויקם עדות ביעקב	3		5
	להודיעם לבניהם	אשר צוה את אבותינו			
בנים יולדו	דור אחרון	למען ידעו	4		6
	וישימו באלהים כסלם	יקמו ויספרו לבניהם			6/7
	ומצותיו ינצרו	ולא ישכחו מעלליאל			7
	דור סורר ומרה	ולא יהיו כאבותם	5	II	8
	ולא נאמנה את אל רוחו	דור לא הכין לבו			
	הפכו ביום קרב	בני אפרים נושקי רומיקשת	6		9
	ובתורתו מאנו ללכת	לא שמרו ברית אלהים			10
	ונפלאותיו אשר הראם	וישכחו עלילותיו			11
	בארץ מצרים שדה צען	נגד אבותם עשה פלא	7	III	12
	ויצבמים כמורנד	בקע ים ויעבירם			13
	וכלה לילה באור אש	הינחם בענן יומם			14
	וישק כתהמות רבה	יבקע צרים במדבר	8		15
	ויורד כנהרות מים	ויוצא נוזלים מסלע			16
	למרות עליון בציה	ויוסיפו עוד לחטאילו	9	IV	17
	לשאל אכל לנפשם	וינסו אל בלבבם			18
לערך שלחן במדבר	אמרו היכול אל	וידברו באלהים	10		19
ונחלים ישטפו	ויזובו מים	הן הכה צור			20
	אם יכין שאר לעמו	הגם לחם וכול תת			
וגם אף עלה בישראל	ואש נשקה ביעקב	לכן שמע יהוה ויתעבר	11	V	21
	ולא בטחו בישועתו	כי לא האמינו באלהים			22
	ודלתי שמים פתח	ויצו שחקים ממעל	12		23
	ודגן שמים נתן למו	וימטר עליהם מן לאכל			24
	צידה שלח להם לשבע	לחם אבירים אכל איש			25
	וינהג בעזו תימן	יסע קדים בשמים	13		26
	וכחול ימים עוף כנף	וימטר עליהם כעפר שאר			27
	סביב למשכנתיו	ויפל בקרב מחנהו			28
	ותאותם יבא להם	ויאלכו וישבעו מאד	14		29
	עוד אכלם כפיהם	לא זרו מתאותם			30
ובחורי ישראל הכריע	ויהרג במשמניהם	ואף אלהים עלה בהם			31
	ולא האמינו בנפלאותיו	בכלי זאת חטאיו עוד	15	VI	32
	ושנותם בבהלה	ויכל בהבל ימיהם			33
	ושבו ושחרו אל	אם הרגם ודרשוהו	16		34
	ואל עליון גאלם	ויזכרו כי אלהים צורם			35
	ובלשונם יזכרו לו	ויפתוהו כפיהם	17		36
	ולא נאמנו בבריתו	ולבם לא נכנו עמו			37
	יכפר צון ולא ישחית	והוא רחום	18	VII	38
	ולא יעיר כליחמתו	והרבה להשיב אפו			
ולא ישוב	רוח הולך	ויזכר כי בשר המה			39
	יעציבוהו בשימון	כמה ימרוהו במדבר	19	VIII	40
	וקדוש ישראל התוו	וישובו וינסו אל			41
	יום אשר פדם מניצר	לא זכרו את ידו	20		42
	ומפתיו בשדה צען	אשר ישם במצרים אתותיו			43
	ונזליהם בליישתיון	ויהפך לדם יאריהם	21	IX	44

	וצפרדע ותשחיתם	ישלח בהם ערב ויאכלם			45
	ויגיעם לארבה	ויתן לחסיל יבולם	22		46
	ושקמותם בחנמל	יהרג בברד גפנם			47
	ומקניהם לרשפים	ויסגר לברד בעירם			48
משלחת מלאכי רעים	עברה וזעם וצרה	ישלח־בם חרון אפו	23		49
וחיתם לדבר הסגיר	לא־חשך ממות נפשם	יפלס נתיב לאפו			50
	ראשית אונים באהל־חם	ויך כל־בכור במצרים			51
	וינהגם כעדר במדבר	ויסע כצאן עמו	24		52
	ואת־אויביהם כסה הים	וינחם לבטח ולא פחדו			53
	הר־זה קנתה ימינו	ויביאם אל־גבול קדשו	25		54
וישכן באהליהם שבטי ישראל	ויפילם בחבל נחלה	ויגרש מפניהם גוים			55
ועדותיו לא שמרו	את־אלהים עליון	וינסו וימרו	26	X	56
	נהפכו כקשת רמיה	ויסגו ויבגדו כאבותם			57
	ובפסיליהם יקניאוהו	ויכעיסוהו בבמותם			58
	וימאס מאד בישראל	שמע אלהים ויתעבר	27	XI	59
	אהל שכן באדם	ויטש משכן שלו			60
	ותפארתו ביד־צר	ויתן לשבי עזו	28		61
	ובנהלתו התעבר	ויסגר לחרב עמו			62
	ובתולתיו לא הוללו	בחוריו אכלה־אש	29		63
	ואלמנתיו לא תבכינה	כהניו בחרב נפלו			64
	כגבור מתרונן מיין	ויפץ כישן אדני	30		65
	חרפת עולם נתן למו	ויך־צרו אזור			66
	ובשבט אפרים לא בחר	וימאס באהל יוסף	31		67
	את־הר ציון אשר אהב	ויבחר את־שבט יהודה			68
	כארץ יסדה לעולם	ויבן כמו־רמים מקדשו			69
	ויקהו ממכלאת צאן	ויבחר בדוד עבדו	32		70
ובישראל נחלתו	לרעות ביעקב עמי	מאחר עלות הביאו			71
	ובתבונות כפיו ינחם	וירעם כתם לבבו			72

Schema: eerste colometrische weergave van Psalm 78¹⁰⁰

5.2 Afbakening van de strofen

Zoals gezegd biedt de weergave in de BHS geen aanknopingspunten bij het afbakenen van strofen en stanza's. Signalen in de tekst moeten uitkomst geven. Op grond van de verhaallijn en parallellisme, woordherhalingen, persoonswisselingen enzovoort kan een eerste strofeafbakening bepaald worden. Bij Psalm 78 blijkt dat een lastige opgave. In een groot aantal gevallen markeren persoonswisselingen en parallellisme de overgang tussen twee strofen, waarbij de strofen die ontstaan soms erg lang zijn. Op grond van de thematische tekstinhoud kan vervolgens een nadere strofe-indeling van de tekst zichtbaar gemaakt worden.

In het schema van de eerste colometrische weergave heb ik de strofen gemarkeerd met horizontale lijnen (gestreept en doorgetrokken) en ze genummerd. In het onderstaand schema geef ik de handelende personen binnen deze strofen weer. Het schema maakt zichtbaar waar persoonswisselingen plaatsvinden. De persoonswisselingen bieden voldoende aanknopingspunten voor de afbakening van de strofen. In de laatste kolom van onderstaand schema staan opmerkingen, die de handelende personen verder specificeren of een thema benoemen, en die verantwoording bieden voor de verdere strofegrenzen. In een aantal gevallen vragen de strofegrenzen verdere verantwoording. Deze strofen zijn voorzien van een asterisk en bespreek ik hieronder.

¹⁰⁰ De vetgedrukte woorden geven een eerste indicatie voor stanza grenzen, de onderstreepte woorden en woordgroepen kunnen problemen opleveren met het aantal heffingen, ze komen in §5.4 aan de orde.

Strofe (vers)	Handelende persoon	Opmerkingen
1 (1-2)*	Dichter	
2 (3-4)*	Mens	De werkwoorden staan in de eerste persoon meervoud: wij (de dichter en zijn generatie).
3 (5)*	God	
4 (6-7)*	Mens	De werkwoorden staan in de derde persoon meervoud: 'zij', hiermee wordt het volgende geslacht aangeduid.
5 (8)	Mens	Het 'volgende geslacht' afgezet tegen het weerspannige geslacht (dat vanuit Egypte naar Israël is getrokken).
6 (9-11)	Mens	Het weerspannige geslacht als de zonen van Efraïm.
7 (12-14)	God	De wonderen van God in de vorm van uitleiden.
8 (15-16)	God	De wonderen van God in de vorm van voorzieningen met betrekking tot water.
9 (17-18)	Mens	De mens die zondigt tegen God en ongehoorzaamheid toont.
10 (19-20)	Mens	De mens die spreekt tegen God en vraagt om voedsel.
11 (21-22)	God	God hoort het spreken en wordt toornig.
12 (23-25)	God	God geeft brood.
13 (26-28)	God	God geeft vlees (gevogelte).
14 (29-31)*	Mens en God	Verzadiging van de mens en de toorn van God
15 (32-33)*	Mens en God	De mens die zondigt, wordt door God gestraft.
16 (34-35)*	God en mens	De reactie van de mens (als een herinneren), wanneer hij geslagen wordt door God.
17 (36-37)*	Mens	Ontrouw van de mens.
18 (38-39)	God	Barmhartigheid van God.
19 (40-41)	Mens	De mens blijft ongehoorzaam; ergert, test en pijnigt God.
20 (42-43)	Mens	Het herinneren uit strofe 16 blijkt een 'niet herinneren' te zijn.
21 (44-45)	God	Plagen tegen Egypte, direct gericht tegen de mens.
22 (46-48)	God	Plagen tegen Egypte gericht tegen de landbouw en veeteelt.
23 (49-51)*	God	Plagen tegen Egypte in termen van toorn, die een climax krijgen in de dood van de eerstgeborenen.
24 (52-53)	God	God leidt het volk uit Egypte.
25 (54-55)	God	God leidt het volk in het beloofde land.
26 (56-58)	Mens	De zonde van de mens vindt zijn climax in afgodendienst.
27 (59-60)	God	De reactie van God mondt uit in zijn afwijzing van Israël.
28 (61-62)	God	De afwijzing wordt gespecificeerd met behulp van abstracte termen voor Israël.
29 (63-64)	God	De afwijzing wordt gespecificeerd in de gevolgen voor specifieke bevolkingsgroepen.
30 (65-66)	God	God die ontwaakt en de vijand slaat.
31 (67-69)	God	Keuze van God voor Juda en Sion.
32 (70-72)	God	Keuze van God voor David.

Strofen 1 en 2 (vv. 1-2) vormen een duidelijke thematische eenheid die bestaat uit de oproep van de dichter aan zijn volksgenoten om te luisteren naar de geschiedenis van hun voorvaderen en deze ook weer door te vertellen. De middelste regel (v. 3) van deze strofe heb ik in eerste instantie bij de tweede strofe geplaatst vanwege een persoonswisseling, aangegeven met de werkwoordsvormen שמענו, *wij hebben gehoord* (v. 3a) en ונדעם, *en wij kenden ze* (v.3a). Deze regel begint echter met de nota relationis אשר die de derde versregel verbindt met de eerste strofe en een relatie legt tussen de spreker/dichter en zijn toehoorders; hij is één van hen. Wat de dichter wil vertellen, weten zijn toeschouwers eigenlijk al, want וְאֲבוֹתֵינוּ סִפְרוּ־לָנוּ (ו), *(want) onze vaderen hebben het aan ons verteld* (v. 3b).

Wanneer de strofegrens een vers opschuift, opent vers 4 de tweede strofe; zoals de vaderen de geschiedenis hebben doorgegeven, zo willen *wij* dat ook doen. De dichter verwoordt dit ‘negatief’ met לא נכחר מבניהם, *niet willen wij verbergen* (v. 4a). Het vertellen van de vaderen uit vers 3b komt terug in vers 4b als לדור אחרון מספרים, *aan het volgende geslacht vertellenden*. De (ב)משל, *(voor een) spreuk* (v. 2a) en חידות מניקדם, *verborgenheden van vroeger* (2b) krijgen invulling in de laatste versregel (v. 4cd) met תהלות יהוה ועוזו, *de eer van JHWH en zijn sterkte* (v. 4c) en ונפלאותיו אשר עשה, *de wonderlijke daden die hij gedaan heeft* (v.4d). Strofe 2 (vv. 3-4) vormt zo een weerspiegeling van de eerste strofe, waarbij de derde versregel de spil van de stanza vormt.¹⁰¹

Ook strofen 3 en 4 (vv. 5-7) vormen een thematische eenheid en ook hier legt het eerste woord למען, *opdat* (v. 6a) een relatie met de voorgaande versregels. Daarom schuif ik ook hier de strofegrens een vers op. Nu wordt zichtbaar dat strofe 4 (v. 6d-7) de werkwoordsvormen ויקם, *en hij richtte op* (v. 5a) en שם, *en hij plaatste* (v. 5b) uit strofe 3 (vv.5-6abc) opneemt met de werkwoordsvormen יקמו, *zij stonden op* (v. 6c) en וישמו, *en zij stelden* (v. 7a). Het parallelisme tussen beide strofen wordt versterkt doordat de werkwoordsvorm צוה, *hij gebod* uit vers 5c terugkomt als ומצותיו, *en zijn geboden* in vers 7c.¹⁰²

In strofe 14 (vv. 29-31) wisselen de mens en God elkaar tweemaal af. In de eerste versregel (v. 29ab) eet de mens en verzadigt zich en voldoet God daarbij aan het verlangen van de mens. In de tweede versregel (v. 30ab) komen het verlangen van de mens en zijn eten (nu als voedsel) terug (in chiasmische vorm). De derde versregel deelt niet in dit thema. De relatie tussen de drie versregels moet op een ander vlak gezocht worden, namelijk in datgene wat Watson verticaal parallelisme noemt.¹⁰³ Dit betekent hier dat het eerste colon van de eerste versregel (v. 29a) parallel met de tweede versregel (v. 30ab) gelezen wordt en het tweede colon van de eerste versregel (v. 29b) parallel met de derde versregel (v. 31abc). De tweede versregel breidt zo het handelen van de mens uit en de derde versregel het handelen van God.¹⁰⁴

¹⁰¹ Met mijn colaverdeling van vers 4 ga ik in tegen het massoretische accentuatiesysteem. Ik volg hierin de weergave van de BHS. Wanneer ik het woord ועוזו, *en zijn sterkte* (na de atnach in v. 4c) verschuif naar het volgende colon, ontstaat er een lang colon en is de balans weg. Tegelijkertijd ontstaat dan een onlogische verbinding tussen *zijn sterkte* en אשר עשה, *die hij deed*.

¹⁰² Met mijn strofe indeling ga ik in tegen het massoretische accentuatiesysteem. De sof pasuq van vers 6 valt midden in een versregel (v.6c) waarna vers 7 colon a de versregel besluit. Bovengenoemd parallelisme is een belangrijke rede voor deze keuze. Daarnaast brengt deze verdeling met zich mee dat strofe 5 de voorgaande strofe 4 negatief weerspiegelt. De getuigenis en wet uit strofe 3 leiden in strofe 4 tot vertrouwen, niet vergeten en bewaren. In strofe 5 leidt weerspanning en ongehoorzaamheid tot het omgekeerde: een hart dat niet standvastig is en een geest die geen vertrouwen heeft in God.

¹⁰³ W.G.E. Watson, *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques* (Sheffield 2008), 158.

¹⁰⁴ In deze Psalm is een andere vorm van verticaal parallelisme te vinden in vers 56. Colon a bevat twee werkwoorden die elk bij een deel van colon b passen, het eerste werkwoord bij *God* en het tweede bij *de Allerhoogste*.

De eenheid van strofe 14 (vv. 29-31) wordt ook gewaarborgd door de volgorde van לֹא, *niet* (v. 30a), עוֹד, *terwijl* (v. 30b) en ו, *of(/en)* (v. 31abc) die een gelijktijdigheid van de laatste twee versregels suggereren. De mens is nog aan het eten en zijn verlangen aan het stillen of God slaat toe en geeft zijn woede de vrije loop.

De strofen 15, 16 en 17 (vv. 32-37) bestaan uit zes versregels die samen een thematische eenheid vormen. In het eerste schema van de colometrische weergave zijn ze als strofen met twee versregels weergegeven. De eenheid van strofe 15 is echter niet duidelijk. Kunnen de verzen 32-37 beter in twee strofen van elk drie versregels worden verdeeld? Strofe 17 (vv. 36-37) staat het duidelijkst in parallelisme. De termen בַּפִּיהֶם, *met hun mond* (v. 36a) en וּבְלִשׁוֹנָם, *en met hun tong* (v. 36b) uit de eerste versregel contrasteren met וּלְבָבָם, *en hun hart* (v. 37a). Het uiterlijke vertoon blijkt in tegenspraak met wat er in het hart van de mens leeft.

In strofe 15 (vv. 32-33) lijkt een parallelle lezing niet logisch. Berlin laat echter zien dat parallelisme van het ene aspect door kan werken in een ander aspect en dieper parallelisme kan suggereren, zoals hier gebeurt.¹⁰⁵ De eerste versregel (v. 32a) begint met בְּכֹל, *in dit alles*, de tweede versregel (v. 33a) met וְכֹל, *en hij beëindigde*. Hier is sprake van een zekere klankherhaling. Verder is er een semantisch contrast aanwezig tussen עוֹד in het woordcomplex הַטְּאוּר־עוֹד, *zij zondigden nog meer* (v. 32a) en וַיִּכַּל, *en hij beëindigde* (v. 33a). Het semantisch contrast wordt versterkt door בְּנִפְלְאוֹתָיו, *zijn wonderlijke daden* (v. 32b) die in de volgende versregel omslaan in vernietiging. Strofe 15 (vv. 32-33) en 17 (vv. 36-37) bevatten eenzelfde semantisch contrast.

Een parallelle lezing van de verzen 32 en 33 wordt verder versterkt doordat beide versregels uit bicola bestaan en ook de volgende vier versregels (vv. 34-37) uit de volgende strofen steeds zijn opgebouwd uit bicola. De verdeling in drie strofen van twee versregels blijkt hier een goede verdeling te zijn.

Strofe 23 (vv. 49-51) bestaat uit drie versregels. De eerste (v. 49abc) en tweede (v. 50abc) bestaan elk uit drie cola, waarbij de eerste cola van beide versregels complete paralleliteit suggereren tussen beide versregels. De laatste versregel (v. 51) bestaat uit twee cola. Hoe zijn ze in deze strofe te passen? Intertekstualiteit toont de eenheid van deze drie versregels. Uit Exodus 12:23 wordt duidelijk dat God de הַמַּשְׁחִית, *de vernietigende* rond laat gaan om alle eerstgeborenen in Egypte te doden. In 2 Samuel 24:16 en 1 Kronieken 21:15 komt deze voor als מַלְאֲךְ הַמַּשְׁחִית, *de vernietigende engel*. De dichter uit Psalm 78 beschrijft deze vernietiger als מַשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רַעִים, *een schare van engelen van het kwaad* (v. 49). De laatste versregel (v. 51) beschrijft vervolgens de dood van כָּל־בְּכוֹר בְּמִצְרַיִם, *alle eerstgeborenen van Egypte*. Strofe 23 heeft dus een duidelijke thematische eenheid.

5.3 Afbakening van de stanza's

Om de verdeling van de tekst in stanza's te vinden, moeten eerst de themawisselingen in kaart gebracht worden. Op een aantal plaatsen is in deze Psalm de themawisseling helder, het begin van een nieuw thema is, in het schema van de eerste colometrische weergave, gemarkeerd met een vetgedrukte letter. Het gaat hier om overgangen tussen het handelen van God en het handelen van Israël. Er zijn nu elf stanza's ontstaan van wisselende lengte (één tot zes strofen), waarbij de stanza's I, V, IX en XI relatief lang zijn en nader beschouwd dienen te worden.

In het schema van de eerste colometrische weergave zijn de elf potentiële stanza's gemarkeerd met een dikke horizontale lijn. De nieuwe stanza's die ontstaan naar aanleiding

¹⁰⁵ A. Berlin, *The Dynamics of Biblical Parallelism* (Bloomington 1985), 100-101.

van onderstaande analyse zijn met een dunne horizontale lijn gemarkeerd. De nieuwe stanza lijnen en nummering zijn in de eindversie van de colometrische weergave te vinden (§5.7).

Stanza I (vv. 1-7) valt uiteen in vier strofen, die een reeks persoonswisselingen zichtbaar maakt: de dichter, wij, God, zij. In de eerste strofe (vv. 1-3) roept de dichter Israël op, de oproep wordt in de tweede strofe (v. 4) beantwoord door de 'wij'. In de derde strofe (vv. 5-6) plaatst God een getuigenis en wet, die de 'zij' in de vierde strofe (vv. 6-7) erkennen. De stanza beschrijft één thema met twee parallelle uitwerkingen. Stanza I is daardoor op te splitsen in twee stanza's die samen een eenheid vormen. In de volgende stanza wordt een tegenstelling met stanza I gecreëerd, waardoor de eerste stanza niet geïsoleerd komt te staan, maar een relatie heeft met de tweede stanza. Stanza I wordt in de eindversie van de colometrische weergave dan ook opgesplitst in de nieuwe stanza's I en II.

De eenheid van de nieuwe stanza II blijkt uit het terugkeren van de term את־אבותינו, *onze vaders* (v. 5c) als כאבותם, *als hun vaders* (v. 8a) en uit het terugkeren van de term ויקם, *en hij richtte op* (v. 5a) als לא־הכין, *hij staat niet standvastig* (v. 8c). De volgende reeks termen versterkt dit nog: שם, *en hij plaatste* (v. 5b), וישִׁמוּ באלהים כסלם, *en zij stelden hun vertrouwen op God* (v. 7a) en ולא־נאמנה את־אל רוחו, *en hun geest vertrouwde niet op God* (v. 8d).

Stanza V (vv. 21-31) valt uiteen in vier strofen. De eerste en laatste strofen omsluiten de middelste twee strofen, waarbij in de eerste (v. 21) respectievelijk de laatste versregel (v. 31) de toorn van God steeds in drie cola wordt uitgetekend (inclusio). De tweede versregel van de eerste strofe (v. 22) beschrijft het wantrouwen van Israël in twee cola. De dichter lijkt dit wantrouwen te bevestigen in de eerste en tweede versregel van de laatste strofe (vv. 29-30). Hiermee suggereert de dichter een parallellisme, dat hij vervolgens versterkt door de middelste twee strofen, die allebei de voedselvoorziening door God beschrijven, brood (strofe 11, vv. 23-25) respectievelijk vlees in de vorm van gevogelte (strofe 12, vv. 26-28). Stanza V valt daardoor uiteen in twee stanza's die door inclusio en parallellisme een zekere eenheid vormen. Tegelijkertijd vormt het ook een thematische eenheid met stanza IV (vv. 17-20), die de vraag naar voedsel beschrijft, waar stanza V de voedselgaven uitwerkt. In de eindversie van het schema wordt stanza V daarom opgesplitst in twee stanza's.

Stanza IX (vv. 44-55) bestaat uit vijf strofen. De eerste drie strofen (vv. 44-51) beschrijven Gods handelen tegen de Egyptenaren, de laatste twee strofen (vv. 52-55) Zijn handelen voor Israël. Hier plaats ik een nieuwe stanzagrens die ik in de eindversie van het schema verwerk.

De langste stanza XI (vv. 59-72) bestaat uit zes strofen (str. 27-32). Strofe 30 (vv. 65-66) vormt binnen deze stanza een omslagpunt in het handelen van God. De voorgaande strofen zijn te kenmerken met een handelen van God gericht op vernietiging van Israël, de strofen erna met een handelen van God gericht op bescherming. Na dit omslagpunt kiest God definitief voor zijn volk. Het omslagpunt beschrijft God op een opvallende manier: Hij ontwaakt alsof hij sliep, alsof Hij een dronken held was. Het is ook het enige vers in deze Psalm, waar God אדני, *mijn Heer* genoemd wordt. De volgende versregel (v. 66) vat de versregels 61-64 als het ware samen; het is nu niet Israël die geslagen wordt, maar צריו, *zijn tegenstander* (v. 66a). Deze versregel keert al het voorgaande om. Dit alles bij elkaar genomen, geeft deze strofe een aparte plaats binnen de stanza, waardoor stanza XI uiteenvalt in drie stanza's en de vierde strofe (vv. 65-66) een eigen stanza vormt.

Tot slot vraagt de overgang tussen stanza I (vv. 1-7) en II (vv.8-11) extra aandacht. Binnen stanza II (vv. 8-11) is de mens steeds de handelende persoon. Bij nadere beschouwing blijkt het om twee 'type mensen' te gaan. De eerste twee versregels (v. 8) beginnen met ולא יהיו כאבותם, *en zij worden niet als hun vaders* (v.8a). Deze zij zijn de בני־ים יולדו, *de zonen die geboren zullen worden* uit vers 6b. Tussen *de zonen* uit vers 6 en de *zij* uit vers 8 ligt daardoor een relatie die de verzen met elkaar verbindt. De laatste drie versregels (vv. 9-10) beginnen met בני־אפרים, *de zonen van Efraïm* (v. 9a). In vers 67 komt Efraïm terug, nu als

וְבִשְׁבַט אֶפְרַיִם (en) *de stam van Efraïm*, die God niet verkiest. Hierdoor valt de tegenstelling tussen de *zij* uit vers 8 en de *zonen van Efraïm* uit vers 9 op, die een scheiding veroorzaakt tussen vers 8 en 9. Met vers 9 begint in deze Psalm een nieuw deel, daarom verschuif ik de stanzagrens naar het begin van strofe 6 (v.9).

In de nieuwe stanzaverdeling is een korte stanza (vv. 9-11) van één strofe ontstaan. Deze stanza/strofe vormt een duidelijk keerpunt, de tekst erboven richt zich op de toekomst en de tekst eronder wijst terug naar gebeurtenissen in het verleden. In hoeverre vormt deze stanza een verbinding met de volgende stanza?

De laatste versregel (v. 11) noemt עלילותיו, *zijn daden* (v. 11a) en ונפלאותיו, *zijn wonderlijke daden* (v. 11b). De eerste versregel van de volgende stanza (vv. 12-16) pakt dit thema direct op met de zin נגד אבותם עשה פלא עשה, *ten aanschouwen van hun vaders deed hij een wonder* (v. 12a). De vier aansluitende verzen beschrijven deze daden en wonderen van God. De wonderen in de verzen 13 en 14 betreffen vormen van leiden: ויעבירם, *en hij voerde hen er doorheen* (v. 13a) en הינחם, *en hij leidde hen* (v. 14a). De wonderen in de verzen 15 en 16 betreffen drinkwater, waarmee God hen drenkt. De dichter beschrijft de *daden* en *wonderlijke daden* uit versregel 11 in de twee volgende strofes. De korte stanza (vv. 9-11) neem ik daarom samen met de volgende stanza (vv. 12-16).

5.4 Grotere eenheden

Zoals reeds eerder opgemerkt verdeelt de BHS de tekst in enkele grote eenheden met behulp van inspringingen bij de verzen 9, 17, 32, 40 en 56. De laatste vier van deze inspringingen markeren het begin van het handelen van de mens na het handelen van God en daarmee een stanzagrens. In het eerste schema van de colometrische weergave heb ik ze met een grotere letter weergegeven. Bij vers 8 leek ook een dergelijke overgang aanwezig te zijn (deze is ook gemarkeerd in het eerste schema). Op tekstinhoudelijke grond is de stanzagrens echter verschoven naar vers 9, waar ook de BHS een inspringing heeft.

De lijn die ontstaat bij de markering van de verzen 9, 17, 32, 40 en 56 is de volgende:

- A. De dichter beschrijft de redenen waarom hij de geschiedenis van Israël doorgeeft: hij wil de volgende generatie behoeden voor de fouten die zijn voorvaders hebben gemaakt. De tekst richt zich op de toekomst.
- B. Vanaf vers 9 beschuldigt de dichter de vaders: ze zijn een weerspannig en ongehoorzaam geslacht zonder vertrouwen.
- C. Vanaf vers 17 krijgt de beschuldiging verdere invulling: de vaders blijven doorgaan te zondigen en zij verzoeken God en vragen om voedsel.
- D. Vanaf vers 32 wordt deze beschuldiging nog eens herhaald en uitgebreid, want wanneer God hen slaat dan herinneren zij God, maar niet voor lang.
- E. Vanaf vers 40 krijgt de beschuldiging een ander karakter: het verzoeken van God blijkt uit kwellen en pijnigen van God te bestaan.
- F. Vanaf vers 56 blijkt dat het zondigen van de vaders de ergste vorm aanneemt, die denkbaar is: afgodendienst!

De markering van de verzen 9, 17, 32, 40 en 56 toont een verhaallijn van toenemende ernst: wantrouwen wordt ontrouw in de vorm van afgodendienst. Tegelijkertijd past de dichter het stijlmiddel inclusio toe. Voor zijn eerste beschrijving van het weerspannige en ongehoorzame geslacht (v. 9) gebruikt hij de termen רומיקשת, *boogschutters* (v. 9a) en הפכו, *zij keerden om* (v. 9b), die terug komen in zijn laatste beschrijving als ויסגו, *en zij keerden zich af* (v. 57a) en als כקשת רמיה, *als een bedrieglijke boog* (v. 57b).

Parallel met de verhaallijn van de vaders, loopt de lijn die het handelen van God beschrijft. Tegenover de weerspannige houding van het volgende geslacht (vv. 9-11), plaatst

de dichter de wonderen van God: God leidt Israël weg uit Egypte door de zee en voorziet ze van drinkwater in de woestijn (vv. 12-16, het thema draait om water). Tegenover het doorgaan met zondigen (vv. 17-20) plaatst de dichter de daden van God: Hij voorziet zijn volk van brood en vlees (vv. 21-31, het thema draait om voedsel). Tegen over het verdere doorgaan met zondigen (vv. 32-37) plaatst de dichter de woede van God, maar God houdt die vervolgens in (vv. 38-39, het thema draait om barmhartigheid). Tegenover het doorgaan met God te ergeren, te kwellen en te pijnigen (vv. 40-43) plaatst hij de plagen, die Hij over Egypte liet komen, waardoor zijn volk kon wegtrekken en het beloofde land kon binnengaan (vv. 44-55, het thema draait hier om uittocht en binnengaan). Tot slot plaatst de dichter tegenover de afgodendienst (vv. 56-58) de uitverkiezing van Juda, Sion en David (vv. 59-72, het thema is uitverkiezing).

De twee verhaallijnen lopen parallel en versterken elkaar. Het is de taak van de exegete hier verder op in te gaan. Voor de prosodische analyse is het hier voldoende deze grotere structuur zichtbaar te maken, die samenvalt met een aantal stanzagrenzen. Het gedicht heeft daardoor naast zestien stanza's zes grotere prosodische eenheden die ik in het vervolg secties noem.¹⁰⁶ In het tweede schema van de colometrische weergave (§5.7) zijn deze eenheden zichtbaar in witregels.

5.5 Bepaling van de heffingen

De heffingen van potentiële woordgroepen en van lange woorden zijn maatgevend voor de lengte van de cola en de versregels. Ik pas de leesregels van Van Grol toe bij het bepalen van de heffingen en in een aantal gevallen ook de regels met betrekking tot reconstructie. Meestal zal men alleen de werkelijke problemen bespreken. In het navolgende overzicht komen echter alle mogelijke potentiële woordcomplexen aan bod. Daarmee wordt zichtbaar dat het aantal problemen beperkt is, evenals het aantal reconstructies van het massoretische Hebreeuws naar een pre-massoretische lezing.

Om de grote hoeveelheid te bespreken woorden en woordcomplexen overzichtelijk te houden, heb ik gekozen voor een schematische weergave. In de onderstaande tabel zijn alle onderstreepte woorden uit het schema van de eerste colometrische weergave overgenomen. Om ze snel te kunnen traceren in de tekst staat het versnummer in de eerste kolom vermeld. In de derde kolom staat het aantal lettergrepen vermeld, zonder toepassing van regels. In de volgende kolom staan de toegepaste leesregels, de plaats van het accent (indien noodzakelijk) en eventuele woordreconstructies. De laatste kolom vermeldt het aantal heffingen dat een woord of woordcomplex draagt, na toepassing van de regels.

In de laatste kolom is de heffing in enkele gevallen met een asterisk gemarkeerd. Het betreft dan heffingen waarbij reconstructie is toegepast. Hiermee is inzichtelijk te maken hoe vaak een reconstructie invloed heeft op de heffing (zie hieronder).

Vers	Woord (complex)	Lettergrepen	Opmerkingen	Heffing
1	לאמר־פי	4	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
2	במשל־פי	4	De constructie-regel wordt niet toegepast vanwege de	2

¹⁰⁶ Er zijn geen algemeen geaccepteerde termen voor prosodische eenheden groter dan de stanza. Fokkelman gebruikt de term *sectie* bij zijn analyse van Psalm 78. Ik sluit me hierbij aan. Zie: J.P. Fokkelman, *Major Poems of the Hebrew Bible: At the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Vol. II, 85 Psalms and Job 4-14*, (Studia Semitica Neerlandica, Assen 2000), 210.

			lengtegrens van drie lettergrepen.	
2	מני־קדם	4	De partikel-regel is van toepassing. Het accent op het tweede woord ligt op de penultima en telt als eenlettergrepig. Het totale aantal lettergrepen wordt daarmee drie.	1*
3	ואבותינו	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen, maar het bijaccent vervalt vervolgens op het copulum wa-.	1
3	ספרו־לנו	5	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen. Ook na het wegvallen van laatste lettergreep van לנו, in verband met de plaats van het accent, blijft het aantal lettergrepen te groot.	2
4	לא נכחר	4	De partikel-regel is van toepassing. Het aantal lettergrepen blijft vier.	1
4	ונפלאותיו	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen, maar het bijaccent vervalt vervolgens op het copulum wa-.	1
5	ותורה שם	4	De constructie-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
5	את־אבותינו	5	De partikel-regel is van toepassing. Het accent van het laatste woord ligt op de penultima waardoor er slechts vier lettergrepen tellen en het woordcomplex één heffing draagt.	1*
6	דור אחרון	4	De constructie-regel is van toepassing met de lengtegrens van vier lettergrepen.	1
7	מעל־לי־אל	4	De constructie-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
8	דור סורר	3	De constructie-regel is van toepassing met de lengtegrens van vier lettergrepen.	1
8	לא־הכין	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
8	ולא־נאמנה	5	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
8	את־אל	2	De partikel-regel is van toepassing.	1
9	בני־אפרים	5	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
9	רומי־קשת	4	De constructie-regel is van toepassing. Het accent van קשת ligt op de penultima en het woordcomplex telt dus drie lettergrepen. De lengtegrens is drie lettergrepen.	1*
9	ביום קרב	4	Het accent van קרב ligt op de ultima. Er is echter geen eenlettergrepig woord en dus geen woordcomplex.	2
10	לא שמרו	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
11	ונפלאותיו	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen, maar het bijaccent vervalt vervolgens op het copulum wa-.	1
12	עשה פלא	4	Het accent van פלא ligt op de penultima en dit woord telt als één lettergreep, waardoor er slechts drie lettergrepen zijn. Verder is de complement-regel van toepassing met de lengtegrens van drie lettergrepen.	1*
12	שדה־צען	4	Het accent van צען ligt op de penultima en dit woord telt als	1*

			één lettergreep, waardoor er slechts drie lettergrepen zijn. De constructie-regel is van toepassing met de lengtegrens van drie lettergrepen.	
13	בקע ים	3	De complement-regel is van toepassing met de lengtegrens van drie lettergrepen.	1
13	ויצב־מים	5	Het accent van מים ligt op de penultima en dit woord telt als één lettergreep, waardoor er slechts vier lettergrepen zijn. De complement-regel wordt vervolgens niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
13	כמו־נד	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
14	וכל־הלילה	5	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen éénlettergrepig woord.	2
14	באור אש	3	De constructie-regel is van toepassing.	1
17	ויוסיפו עוד	5	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
17	לחטא־לו	4	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
18	וינסו־אל	5	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
18	לשא־ל־אכל	4	Het accent van אכל ligt op de penultima en dit woord telt als één lettergreep, waardoor er slechts drie lettergrepen zijn. De complement-regel is van toepassing met de lengtegrens van drie lettergrepen.	1*
19	היוכל אל	4	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
20	הן הכה־צור		Het middelste woord kan of met het eerste of met het laatste een woordcomplex vormen. De partikel-regel is de eerste die toegepast moet worden. Het complex (hiernaast onderstreept) dat dan ontstaat heeft drie lettergrepen en één heffing.	1(+1)
20	הגם־להם	4	De partikel-regel is van toepassing. Het accent van להם ligt op de penultima, maar is niet van invloed op de heffing.	1
20	יוכל תת	3	De complement-regel is van toepassing met de lengtegrens van drie lettergrepen.	1
20	אם־יכין	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
21	וגם־אף	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
22	כי לא	2	De partikel-regel is van toepassing.	1
24	מן לאכל	4	De constructie-regel is van toepassing met de lengtegrens van vier lettergrepen.	1
24	ודגן־שמים	5	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
25	אכל איש	3	De complement-regel is van toepassing met de lengtegrens van drie lettergrepen.	1
27	עוף כנף	3	De constructie-regel is van toepassing met de lengtegrens van vier lettergrepen.	1
28	למשכנתיו	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen, maar het eerste bijaccent kan niet op כ vallen en schuift een plaats op. Het woord kan daardoor slechts één	1

			bijaccent dragen en dus geen extra heffing.	
30	לא־זרו	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
30	עוד אכלם	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
31	במשמניהם	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen. Het bijaccent valt echter niet op een schwa en het tweede bijaccent vervalt daardoor.	1
32	בכל־זאת	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
32	חטאו־עוד	3	De complement-regel is van toepassing met de lengtegrens van drie lettergrepen.	1
32	ולא־האמינו	5	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
32	בנפלאותיו	5	Volgens de bijaccent-regel komen in b ^c nifl ^c otaw de accenten als volgt te liggen: wwwws ► w ^w wws. Het woord kan maar één heffing dragen.	1
33	ויכל־בהבל	6	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
34	אם־הרגם	4	De partikel-regel is van toepassing.	1
34	ושחררו־אל	5	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen. Reconstructie vermindert het aantal lettergrepen onvoldoende.	2
35	כי־אלהים	4	De partikel-regel is van toepassing.	1
36	ויפתוהו	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen, maar het bijaccent vervalt vervolgens op het copulum wa-.	1
36	יכזבו־לו	4	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
37	לא־נכון	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
38	ולא־ישחית	4	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
38	ולא־יעיר	4	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
38	כל־חמתו	4	De partikel-regel is van toepassing.	1
39	כי־בשר	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
39	רוח הולך	4	De constructie-regel is van toepassing met de lengtegrens van vier lettergrepen. Het woord רוח heeft een patach furtivum en telt als eenlettergrepigwoord, maar dit heeft geen invloed op de heffing.	1
40	יעציבוהו	5	De hatef patach bij de laryngaal ץ wordt als zero gelezen. Er blijven vier lettergrepen over en het woord kan geen extra heffing dragen.	1*
41	וינסו אל	5	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
42	לא־זכרו	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
42	את־ידו	2	De partikel-regel is van toepassing.	1
42	אשר־פדם	4	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
42	מני־צר	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
43	אשר־שם	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
43	בשדה־צען	4	Het accent van צען ligt op de penultima en dit woord telt	1*

			als 1 lettergreep, waardoor er slechts drie lettergrepen zijn. De constructie-regel is van toepassing met de lengtegrens van drie lettergrepen.	
44	בלי־שתיון	4	De partikel-regel is van toepassing.	1
49	ישלח־בם	4	De complement-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
50	לא־חשך	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
51	כל־בכור	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
51	באהלי־הם	5	De constructie-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2
53	ואת־אויביהם	5	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
54	אל־גבול	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
54	הר־זה	2	De constructie-regel is van toepassing.	1
55	באהליהם	5	De hatef patach bij de laryngaal ה wordt als zero gelezen. Er blijven vier lettergrepen over en het woord kan geen extra heffing dragen.	1*
56	את־אלהים	4	De partikel-regel is van toepassing.	1
56	לא שמרו	4	De partikel-regel is van toepassing.	1
58	ויכעיסוהו	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen, maar het bijaccent vervalt vervolgens op het copulum wa-.	1
58	ובפסיליהם	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen, maar het bijaccent vervalt vervolgens op het copulum wa-.	1
61	ביד־צר	3	De constructie-regel is van toepassing.	1
62	ובנחלתו	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen, maar het bijaccent vervalt vervolgens op het copulum wa-.	1
63	אכלה־אש	3	De complement-regel is van toepassing.	1
63	לא הוללו	4	De partikel-regel is van toepassing.	1
64	ואלמנתיו	5	Volgens de bijaccentregel kan het woord twee bijaccenten dragen, maar het bijaccent vervalt vervolgens op het copulum wa-.	1
64	לא תבכינה	4	De partikel-regel is van toepassing.	1
66	ויך־צרו	4	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
67	לא בחר	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
68	את־שבט	3	De partikel-regel is van toepassing.	1
68	את־הר	2	De partikel-regel is van toepassing.	1
68	אשר אהב	4	De partikel-regel wordt niet toegepast want er is geen eenlettergrepig woord.	2
69	כמור־מים	4	Volgens de massoreten gaat het hier om een woordcomplex. Er is echter geen eenlettergrepig woord.	2
70	ממכלאת צאן	5	De constructie-regel wordt niet toegepast vanwege de lengtegrens van drie lettergrepen.	2

De tabel maakt duidelijk dat de invloed van reconstructie klein is. De Psalm bevat (zonder aanhef) 838 woorden, waarvan 106 woorden een woordcomplex aangaan (totaal 53

woordcomplexen). Bij acht woorden of woordcomplexen vindt reconstructie plaats. Tweemaal wordt een haterf patach bij een laryngaal als zero gelezen. Zesmaal speelt de plaats van het accent een rol. Het gaat bij deze laatste woorden steeds om nomina segolata. Meervoudige reconstructies, zoals klinkerreductie en zero lezen, zijn niet toegepast.

5.6 Controle van de omvang van de prosodische eenheden

Op grond van het gegeven overzicht ga ik er van uit dat het aantal heffingen per colon kan worden bepaald. Nadat we dit hebben vastgesteld kunnen we vervolgens de omvang van de verschillende prosodische eenheden controleren. Hiertoe heb ik in onderstaand schema het aantal heffingen per colon, per versregel weergegeven van links naar rechts (dus eerst colon a, dan b en c). De horizontale lijnen markeren de strofen, stanza's en grotere eenheden: gestippelde lijnen voor de strofen; doorgetrokken lijnen voor de stanza's en dubbele lijnen voor de secties). De omvang van de verschillende prosodische eenheden is zo in één oogopslag zichtbaar en te vergelijken met het minimale en maximale aantal heffingen per colon, het aantal cola per versregel, het aantal versregels per strofe en het aantal strofen per stanza, waarop Van Grol uitkwam (zie §3.5 van deze scriptie). Ik geef de omvang in samengevatte vorm weer:

- Een colon bestaat frequent uit twee en zeer frequent uit drie heffingen, incidenteel uit vier.
- Een versregel bestaat zeer frequent uit twee en frequent uit drie cola, zeer incidenteel uit één colon.
- Een strofe bestaat zeer frequent uit twee en frequent uit drie versregels, incidenteel uit één versregel.
- Een stanza bestaat zeer frequent uit twee en frequent uit drie strofen, incidenteel uit één of vier strofen.

Lege ruimte in verband met tabel.

Psalm 78		
Stanza	Verzen	Heffingen per colon per versregel
I	1-3	3-4
		3-3
		3-3
	4	2-3
		3-3
II	5-6	3-3
		3-2
		2-1-2
	6-7	3-3
		4-2
	8	3-2
		3-3
III	9-11	4-3
		3-3
		2-3
	12-14	3-3
		2-3
		3-3
	15-16	3-3
		3-3
IV	17-18	4-3
		3-2
	19-20	2-3-3
		2-2-2
		3-3
V	21-22	4-3-3
		3-3
	23-25	3-3
		3-4
		3-4
VI	26-28	3-3
		4-3
		4-2-3
	29-31	3-3
		2-2
		4-2-3
VII	32-33	2-3
		3-2
	34-35	2-3
		3-3
	36-37	2-3

		3-3
VIII	38-39	2-2-2
		3-3
		3-3
IX	40-41	3-2
		3-3
	42-43	2-3
		3-2
X	44-45	3-2
		2-2-2
	46-48	3-2
		3-2
		3-2
	49-51	4-3-3
		3-3-3
		3-3
XI	52-53	3-3
		4-4
	54-55	3-3
		3-3-4
XII	56-58	2-2-2
		3-3
		2-2
XIII	59-60	3-3
		3-3
	61-62	3-2
		3-2
	63-64	2-2
		3-2
XIV	65-66	3-3
		3-4
XV	67-69	3-3
		3-4
		4-3
	70-72	3-3
		3-3-2
		3-3

In principe voldoet de omvang van elke prosodische eenheid aan deze leesregels, behalve de derde versregel van strofe 3 (v. 6), die ik verderop bekijk. In het schema springen drie stanza's (VIII, XII en XIV) in het oog, omdat de strofe en stanza daar samenvallen. De

afbakening van de stanza XIV is al uitvoerig beschreven en ik kan volstaan met te verwijzen naar § 5.2 (zie daar bij stanza XI (het oude stanza nummer van XIV)). De overige stanza's verantwoord ik hier onder.

Stanza VIII (vv. 38-39) bestaat uit drie versregels, die het handelen van God beschrijven. Het gaat om de reactie van God op het gedrag van de mens in de voorgaande stanza (VII, vv. 32-37). De eerste strofe (vv. 32-33) van deze stanza (VII) beschrijft de mens als zondigend en wantrouwend (v. 32) en vervolgt met een reactie van God, die de dagen en jaren van deze mens inkort (v. 33). De volgende strofe (vv. 34-35) vervolgt met de reactie van de mens op dit handelen van God. De daaropvolgende strofe (36-37) vormt een tegenstelling met het voorgaande; feitelijk heeft de mens niets geleerd, alles blijft bij het oude. Aansluitend klinkt stanza VIII als een verzuchting van God op deze mens. Stanza VII en VIII vormen zo een thematische eenheid, waarbij er een onderverdeling te maken is tussen strofe 15 en 16 (vv. 32-35) enerzijds en strofe 17 en 18 (vv. 36-39) anderzijds. De stanzagrens verleg ik daarom naar boven, naar vers 36, waardoor er twee stanza's ontstaan van elk twee strofen.

In stanza XII (vv. 56-58) komt het gedrag van Israël voor de laatste maal ter sprake, waarbij haar ongehoorzaamheid tot een climax komt: afgodendienst. De volgende stanza (XIII, vv. 59-64) begint met de woorden *שמע אלהים ויתעבר*, *God hoorde en hij werd verbolgen*, die sterk lijken op de woorden *לכן שמע יהוה ויתעבר*, *aldus hoorde God en hij werd verbolgen* van vers 21, die daar het begin inluiden van een nieuwe stanza. Daarnaast heeft stanza XIII (vv. 59-64) een sterke thematische eenheid: het afwijzen van Israël (v. 59b) en het verlaten van de woning te Silo (v.60a) loopt uit in gevangenschap van zijn sterkte en sierraad (v. 61ab) en dood van zijn volk (v. 62a). In de volgende twee verzen (vv. 63-64) varieert de dichter op deze abstractere termen voor Israël met vier bevolkingsgroepen: jonge mannen en maagden (v. 65), en priesters en weduwen (v. 64).

Ik handhaaf vanwege bovengenoemde redenen, de korte stanza XII. De afgodendienst van Israël staat met deze korte stanza in scherp contrast met de korte stanza XIV (vv. 65-66), waar God als het ware wakker schrikt, waarna hij in de laatste stanza (XV, vv. 67-72) alsnog voor Israël (Juda, Sion en David) kiest.

De strofegrenzen zijn vervolgens belangrijk voor de omvang van de cola, omdat over het algemeen het aantal heffingen tussen de cola van één strofe niet meer dan één heffing verschilt. Zes strofen (3, 4, 6, 9, 13 en 14) in bovenstaand schema hebben twee heffing verschil tussen de kleinste en de grootste cola, ze vragen om een extra beschouwing. Hieronder neem ik de betreffende strofen over uit de eerste tabel van de colometrische weergaven en ga dieper in op de problematiek. De strofen 3 en 4 neem ik samen omdat daar tijdens mijn analyse de strofegrens is opgeschoven.

Strofen 3 en 4

Colon c	Colon b	Colon a	Strofe	Hef-fing	vers
	<u>ותורה שם בישראל</u>	ויקם עדות ביעקב	3	3-3	5
	להודיעם לבניהם	אשר צוה את־אבותינו		3-2	
בנים יולדו	דור אחרון	למען ידעו	4	2-1-2	6
	וישימו באלהים כסלם	יקמו ויספרו לבניהם		3-3	6/7
	ומצותיו ינצרו	ולא ישכחו מעללי־אל		4-2	7

Het tweede colon (v. 6b) van de derde versregel heeft slecht één heffing. Volgens de regels met betrekking tot de omvang van de prosodische elementen kan dit niet. Een alternatieve indeling voegt dit colon samen met het a of c colon en leidt tot een betere verdeling van de heffingen over deze versregel. Op grond van de syntaxis bepaal ik welke cola samengaan. De werkwoordsvorm van *ידעו*, *zij zullen kennen* (v. 6a) staat in de derde persoon mannelijk

meervoud, het mannelijk nomen דור, *geslacht/generatie* (v. 6b) is enkelvoud en het mannelijk nomen בנים, *zonen* (v. 6c) is meervoud. De zonen vormen het onderwerp van het werkwoord en het (volgende) geslacht is een bepaling bij de zonen. De cola b en c voeg ik samen tot één colon met drie heffingen. In het tweede schema van de colometrische weergave pas ik deze verandering aan.

Colon a van de laatste versregel van strofe 4 (v. 7) bevat één heffing te veel volgens de regel dat het verschil tussen de heffingen per colon maximaal één heffing is. Een alternatieve indeling splitst dit colon in twee cola met elk twee heffingen. Op grond van de syntaxis is dit echter niet mogelijk, omdat de beide cola een chiasisch patroon vormen. Colon a heeft het patroon ontkenning – werkwoord – object en colon b heeft het omgekeerde patroon object – werkwoord. Dit betekent dat colon a een afgeronde eenheid vormt en niet is op te splitsen.

Een mogelijke oplossing is te vinden door af te wijken van één van de leesregels van Van Grol. Er zijn in colon a twee mogelijke woordcomplexen namelijk: ולא ישכחו, *en niet vergaten zij* (v. 7b) en מעללי־אל, *de daden van God* (v. 7b). Het eerste woordcomplex gaat volgens de partikel-regel, maar heeft geen eenlettergrepig woord en kan daardoor volgens de regels geen woordcomplex vormen. Het tweede woordcomplex gaat volgens de constructie-regel met de lengtegrens van drie lettergrepen, omdat het eenlettergrepig woord achteraan staat. De totale lengte van het woordcomplex telt vier lettergrepen, waardoor het geen woordcomplex vormt.

Colon a begint met een ontkenning die een tegenstelling uitdrukt met de voorgaande versregel. Een woordcomplex vermindert de nadruk die deze tegenstelling oproept en is daarom niet waarschijnlijk. Het eventuele woordcomplex מעללי־אל, *de daden van God* beïnvloedt de nadruk op de ontkenning niet. Ik kies voor dit laatste woordcomplex, zoals ook de Massoreten aangeven en wijk af van de constructie-regel. In het tweede schema van de colometrische weergave (§5.7) geef ik de gewijzigde heffingen weer.

Strofe 6

Colon c	Colon b	Colon a	Strofe	Hef-fing	vers
	הפכו ביום קרב ובתורתו מאנו ללכת ונפלאותיו אשר הראם	בני־אפרים נושקי רומי־קשת לא שמרו ברית אלהים וישכחו עלילותיו	6	4-3 3-3 2-3	9 10 11

Colon a van de eerste versregel bevat vier heffingen. Een alternatieve indeling splitst dit colon in twee cola met elk twee heffingen. Het effect is dat de בני־אפרים, *de zonen van Efraïm* (v. 9a) en de רומי־קשת, *de boogschutters* (het nieuwe v. 9b) beiden een verbinding aangaan met het werkwoord הפכו, *zij draaiden weg* (het nieuwe v. 9c) vergelijkbaar met colon b uit vers 57, waar staat: נהפכו כקשת רמיה, *en zij draaiden weg als bedrieglijke bogen*. In het tweede schema van de colometrische weergave (§5.7) neem ik de alternatieve indeling over.

Strofe 9

Colon c	Colon b	Colon a	Strofe	Hef-fing	vers
	למרות עליון בציה לשאל־אכל לנפשם	ויוסיפו עוד לחטא־לו וינסו־אל בלבבם	9	4-3 3-2	17 18

Colon a van de eerste versregel bevat vier heffingen. Een alternatieve indeling splitst dit colon op. Het eerste werkwoord ויוסיפו עוד, *en zij bleven doorgaan* vormt dan het eerste colon en de

elliptische functie gaat sterker functioneren. In het tweede schema van de colometrische weergave (§5.7) neem ik de alternatieve indeling over.

Strofe 13

Colon c	Colon b	Colon a	Strofe	Hef- fing	vers
	וינהג בעזו תימן וכחול ימים עוף כנף סביב למשכנתיו	יסע קדים בשמים וימטר עליהם כעפר שאר ויפל בקרב מזנהו	13	3-3 4-3 3-2	26 27 28

Colon a van de middelste versregel (v. 27) heeft vier heffingen. Een alternatieve herverdeling van de heffingen is hier niet wenselijk, omdat dit vers voor een deel een herhaling van vers 24 is, waar God מן לאכל *manna om te eten* laat regenen. In dit vers is het כעפר שאר, *vlees als stof*. In beide verzen geeft het b colon een verdere toelichting op het voedsel dat God laat regenen. Het kritisch apparaat in de BHS maakt een opmerking bij het woord עליהם, *op hen* (v. 27a). In vers 27 moet het waarschijnlijk ter wille van de metriek verwijderd worden, maar dat doorbreekt de gelijkheid met vers 24. Een ander alternatief bestaat uit een herverdeling van vers 27 in een tricolon, maar ook dat doorbreekt het parallellisme met vers 24. Op grond van de gelijkheid tussen vers 24 en 27 kies ik voor vers 27 een bicolon en accepteer het verschil in heffingen.

Strofe 14

Colon c	Colon b	Colon a	Strofe	Hef- fing	vers
	ותאותם יבא להם עוד אכלם בפיהם ויהרג במשמניהם	ויאכלו וישבעו מאד לא־זרו מתאותם ואף אלהים עלה בהם	14	3-3 2-3 4-2-3	29 30 31

In deze strofe heeft het a colon in de derde versregel (v. 31) vier heffingen. Er zijn twee oplossingen mogelijk om het aantal heffingen in dit colon terug te brengen. In de eerste wordt het a colon opgesplitst en krijgt de versregel vier cola, tenzij er een extra versregel wordt geaccepteerd. In dit laatste geval ontstaat een strofe met vier versregels. De eerste twee versregels van deze strofe, waarin de mens zich verzadigd staan dan in balans met de laatste twee versregels, waarin Gods toorn over de mens komt.

De tweede oplossing is eenvoudiger. In colon a van de laatste versregel (v. 31) wordt een woordcomplex gelezen met één heffing, tegen de leesregels in. Het woordcomplex kan bestaan uit וואף אלהים, *de toorn van God* of uit עלה בהם, *steeg op tegen hen*. Het eerste woordcomplex ligt naar mijn mening het meest voor de hand omdat de constructus verbinding van nature een nauwe band smeedt tussen אף en אלהים. Ik kies voor deze tweede oplossing en wijk af van de constructie-regel. De veranderde heffing is opgenomen in het tweede schema van de colometrische weergave.

Resumerend stonden in de bovengenoemde strofen vijfmaal een heffing te veel en eenmaal een heffing te weinig. In één geval is het verschil blijven staan, driemaal heeft er herverdeling van de cola plaatsgevonden en tweemaal is afgeweken van de constructieregel en zijn er woordcomplexen gelezen. Het totaal aantal woordcomplexen komt daarmee op 55, waarvan ongeveer vijf procent afwijken van de leesregels. Op het totaal aantal woorden (838) wordt deze afwijking nog kleiner. Een totaal van vier woorden (twee woordcomplexen of een half procent) wijkt af.

5.7 De tweede colometrische weergave van Psalm 78

In de tweede colometrische weergave zijn alle wijzigingen verwerkt die uit bovenstaande analyses volgden. Daarnaast is het opschrift weggelaten en de heffingen per colon toegevoegd. Om een idee te geven van een 'schone' colometrische weergave, zonder versnummers en dergelijke, zijn de laatste drie kolommen losgemaakt van de cola en zijn ook de verticale lijnen tussen de cola verwijderd. Dit geeft de volgende colometrische weergave:

colon c	colon b	colon a	Heffing (a-b-c)	Stanza, strofe	Vers
	הטו אזנכם לאמריי פי	האזינה עמי תורתי	3-4	I,1	1
	אביעה חידות מניקדם	אפתחה במשל פי	3-3		2
	ואבותינו ספרו־לונ	אשר שמענו ונדעם	3-3	2	3
	לדור אחרון מספרים	לא נכחר מבניהם	2-3		4
	ונפלאותיו אשר עשה	תהלות יהוה ועזונו	3-3		
	ותורה שם בישראל	ויקם עדות ביעקב	3-3	II,3	5
	להודיעם לבניהם	אשר צוה את־אבותינו	3-2		
	דור אחרון בנים יולדו	למען ידעו	2-3		6
	וישימו באלהים כסלם	יקמו ויספרו לבניהם	3-3	4	6/7
	ומצותיו ינצרו	ולא ישכחו מעל־יאל	3-2		7
	דור סורר ומרה	ולא יהיו כאבותם	3-2	5	8
	ולא־נאמנה את־אל רוחו	דור לא־הכין לבו	3-3		
	נושקי רומי־קשת	בני־אפרים	2-2-3	III,6	9
הפכו ביום קרב	ובתורתו מאנו ללכת	לא שמרו ברית אלהים	3-3		10
	ונפלאותיו אשר הראם	וישכחו עלילותיו	2-3		11
	בארץ מצרים שדה־צען	נגד אבותם עשה פלא	3-3	7	12
	ויצבי־מים כמו־נד	בקע ים ויעבירם	2-3		13
	וכל־הלילה באור אש	הינחם בענן יומם	3-3		14
	וישק כתהמות רבה	יבקע צרים במדבר	3-3	8	15
	ויורד כנהרות מים	ויוצא נוזלים מסלע	3-3		16
	לחטא־לו	ויוסיפו עוד	2-2-2	IV,9	17
למרות עליון בציה	לשאל־אכל לנפשם	וינסו־אל בלבבם	3-2		18
	אמרו היוכל אל	וידברו באלהים	2-3-3	10	19
לערך שלחן במדבר	ויזובו מים	הן הכה־צור	2-2-2		20
ונחלים ישטפו	אם־יכין שאר לעמו	הגם־לחם יוכל תת	3-3		
	ואש נשקה ביעקב	לכן שמע יהוה ויתעבר	4-3-3	V,11	21
וגם־אף עלה בישראל	ולא בטחו בישועתו	כי לא האמינו באלהים	3-3		22
	ודלתי שמים פתח	ויצו שחקים ממעל	3-3	12	23
	ודגן־שמים נתן למו	וימטר עליהם מן לאכל	3-4		24
	צידה שלח להם לשבע	לחם אבירים אכל איש	3-4		25
	וינהג בעזו תימן	יסע קדים בשמים	3-3	VI,13	26
	וכחול ימים עוף כנף	וימטר עליהם כעפר שאר	4-3		27
	סביב למשכנתיו	ויפל בקרב מחנהו	3-2		28
	ותאותם יבא להם	ויאכלו וישבעו מאד	3-3	14	29
	עוד אכלם בפיהם	לא־זרו מתאותם	2-2		30
ובחורי ישראל הכריע	ויהרג במשמניהם	ואף אלהים עלה בהם	4-2-3		31
	ולא־האמינו בנפלאותיו	בכל־זאת חטאו־עוד	2-3	VII,15	32
	ושנתם בבהלה	ויכל־בהבל ימיהם	3-2		33

אם־הרגם ודרשוהו ויזכרו כ־אלהים צורם	ושבו ושחרו־אל ואל עליון גאלם	2-3 3-3	16	34 35
ויפתוהו בפיהם ולבם לא־נכון עמו	ובלשונם יזכרו־לו ולא נאמנו בבריתו	2-3 3-3	VIII,17	36 37
והוא רחום והרבה להשיב אפו	יכפר צון ולא־יעיר כל־חמתו	2-2-2 3-3	18	38 39
ויזכר כ־יבשר המה	רוח הולך ולא ישוב	3-3		
כמה ימרוהו במדבר וישובו וינסו אל	יעציבוהו בשימון וקדוש ישראל התוו	3-2 3-3	IX,19	40 41
לא־זכרו את־ידו אשר־שם במצרים אתותיו	יום אשר־פדם מני־צר ומופתיו בשדה־צען	2-3 3-2	20	42 43
ויהפך לדם יאריהם ישלח בהם	ונזליהם בלי־שתיון ערב ויאכלם	3-2 2-2-2	X,21	44 45
ויתן לחסיל יבולם יהרג בברד גפנם	ויגיעם לארבה ושקמותם בחנמל	3-2 3-2	22	46 47
ויסגר לברד בעירם ישלח־בם חרון אפו	ומקניהם לרשפים עברה וזעם וצרה	3-2 4-3-3	23	48 49
יפלו נתיב לאפו ויך כל־בכור במצרים	לא־חשך ממות נפשם ראשית אונים באהל־חם	3-3-3 3-4		50 51
ויסע כצאן עמו וינחם לבטח ולא פחדו	וינהגם כעדר במדבר ואת־אויביהם כסה הים	3-3 4-4	XI,24	52 53
ויביאם אל־גבול קדשו ויגרש מפניהם גוים	הר־זה קנתה ימינו ויפילם בחבל נחלה	3-3 3-3-4	25	54 55
וינסו וימרו ויסגו ויבגדו כאבותם	את־אלהים עליון נהפכו כקשת רמיה	2-2-2 3-3	XII,26	56 57
ויכעיסוהו בבמותם שמע אלהים ויתעבר	ובפסיליהם יקניאוהו וימאס מאד בישראל	2-2 3-3	XIII,27	58 59
ויטש משכן שלו ויתן לשבי עזו	אהל שכן באדם ותפארתו ביד־צר	3-3 3-2	28	60 61
ויסגר לחרב עמו בחוריו אכלה־אש	ובנחלתו התעבר ובתולתיו לא הוללו	3-2 2-2	29	62 63
כהניו בחרב נפלו ויפיץ כישן אדני	ואלמנתיו לא תבכינה כגבור מתרונן מיין	3-2 3-3	XIV,30	64 65
ויך־צריו אזור וימאס באהל יוסף	חרפת עולם נתן למו ובשבט אפרים לא בחר	3-4 3-3	XV,31	66 67
ויבחר את־שבט יהודה ויבן כמור־מים מקדשו	את־הר ציון אשר אהב כארץ יסדה לעולם	3-4 4-3		68 69
ויבחר בדוד עבדו מאחר עלות הביאו	ויקחהו ממכלאת צאן לרעות ביעקב עמי	3-3 3-3-2	32	70 71
וירעם כתם לבבו	ובתבונות כפיו ינחם	3-3		72

Schema: tweede colometrische weergave van Psalm 78

5.8 Vergelijking van colometrische weergaven

Bij mijn prosodische analyse van Psalm 78 (§5) heb ik een aantal keuzen gemaakt en toegelicht, waarna een colometrische weergave volgde. Andere keuzen leiden tot andere colometrische weergaven en omgekeerd maakt de vergelijking van colometrische weergaven de 'keuzepunten' of verschilpunten, zichtbaar. In dit hoofdstuk vergelijk ik mijn prosodische

analyse van Psalm 78 met die van Van der Lugt en Fokkelman, en vervolgens onderzoek ik een aantal verschilpunten.¹⁰⁷

Om een vergelijking mogelijk te maken, heb ik de prosodische analyses van beide auteurs en van mijzelf gereduceerd tot drie staafdiagrammen, waarin de versregels, strofen, stanza's en secties zijn aangegeven met horizontale lijnen. De getallen rechts van de kolom geven de stanza- en strofenummers, en de hoofdletters links benoemen de secties.¹⁰⁸ Het grootste deel van de versregels van Psalm 78 bestaat uit een a en b colon, daar waar de colonverdeling afwijkt, vermeld ik die op de betreffende versregel in de kolom zelf. De uiterst linkse kolom geeft de massoretische versindeling.

Met deze staafdiagrammen zijn in een oogopslag alle grenzen van de verschillende auteurs zichtbaar, de strofe-, de stanza- en de sectiegrenzen. Tegelijkertijd zijn de verschillen tussen de auteurs onderling zichtbaar: de plaats van de verschillende grenzen door de horizontale lijnen, het aantal prosodische elementen door de nummering van de strofen, stanza's en secties, en de afwijkende versregels en cola door de colonbelettering. Met deze verschilpunten kan vervolgens gericht in de analyses gezocht worden naar de onderbouwing van het betreffende verschil.

Lege ruimte in verband met de tabel.

¹⁰⁷ Zie: P. van der Lugt, *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry: Psalms 42-89*, II (OTS 57 Leiden 2010), 342-344, respectievelijk J.P. Fokkelman, *Major Poems of the Hebrew Bible: At the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Vol. II, 85 Psalms and Job 4-14*, (Studia Semitica Neerlandica, Assen 2000), 210-228.

¹⁰⁸ De nummering van de strofen, stanza's en secties in het staafdiagram bij Van der Lugt is van mijn hand. Van der Lugt nummert geen strofen, en de stanza's nummert hij per sectie. Daarnaast gebruikt Van der Lugt afwijkende terminologie voor de stanza's en secties

Vers	Tinbergen			Van der Lugt			Fokkelman			
	Sectie	Versregel colon	Stanza strofe	Sectie	Versregel colon	Stanza strofe	Sectie	Versregel colon	Stanza strofe	
1	A		I, 1	A1		I, 1	A		I, 1	
2										
3			2			2				
4		ab cd			ab cd			ab cd		
5		ab cd	II, 3		ab cd	3		ab cd	II, 3	
6		cd ab ¹⁰⁹	4		cd abc			cd abc		
6-7		c-a			XXXXX			XXXXX		
7		bc			abc	4		abc	4	
8	ab cd	5	ab cb		ab cd					
9	B	abc	III, 6	B1		II, 5	B	abc	III, 5	
10										
11										
12			7			6				
13										
14								7		
15			8							
16						7				
17	C	abc	IV, 9			III, 8		abc	IV, 8	
18										
19		abc	10	abc		abc	9	abc	9	
20		abc de		ab cd	9	abc de		abc de		
21		abc	V, 11		abc	10		abc	10	
22										
23			12	B2		IV, 11			V, 11	
24										
25										
26		VI, 13				12			12	
27										
28										
29			14			13			13	
30										
31		abc			abc			abc		
32	D		VII, 15			V, 14	C		VI, 14	
33										
34				16				15		15
35										
36			VIII, 17			16			VII, 16	

¹⁰⁹ Ik verschil hier met Van der Lugt en Fokkelman in de verdeling van de woorden over de cola (a en b).

38		abc de	18		ab cd	17		ab cd	17
39									
40	E		IX, 19	C1		VI, 18			VIII, 18
41									
42			20			19			19
43									
44			X, 21					D	IX, 20
45		abc				20			
46			22			21			21
47									
48									X, 22
49		abc abc	23		abc abc	VII, 22		abc abc	23
50									
51									
52			XI, 24			23			XI, 24
53									
54			25			24			25
55		abc			abc			abc	
56	F	abc	XII, 26	C2		VIII, 25			XII, 26
57									
58									
59			XIII, 27			26			27
60									
61			28			27		E	XIII, 28
62									
63			29						29
64									
65			XIV, 30			IX, 28			30
66									
67			XV, 31			29			XIV, 31
68									
69									
70			32			30			32
71		abc			abc			abc	
72									

Schema: staafdiagrammen van de colometrische weergaven van Psalm 78

Het schema maakt de overeenkomsten en verschillen direct zichtbaar, Fokkelman en ikzelf hebben beide 32 strofen tegen Van der Lugt 30, maar het merendeel van de strofen bestaat uit dezelfde versregels. Vergeleken met de andere auteurs leg ikzelf eenmaal een strofe grens anders en Van der Lugt en Fokkelman leggen elk vier strofegrenzen anders. Op het niveau van de stanza's en de secties worden de verschillen groter. Zelf heb ik vijftien stanza's, Van der Lugt negen en Fokkelman veertien. Verder heb ik zes secties tegen de anderen vijf, maar slechts één grens ligt bij alle drie op dezelfde plaats. Van der Lugt brengt zelfs een onderverdeling in de secties aan.

Op het niveau van de cola zijn de verschillen klein: zelf heb ik ten opzichte van Van der Lugt en Fokkelman, viermaal een colon meer (vv. 17, 38, 45 en 56) en op één plaats

een andere verdeling van de cola over de versregels (vv. 6-7), waardoor ik één versregel meer heb.¹¹⁰ Van der Lugt heeft tweemaal een colon minder (vv. 9 en 20) dan Fokkelman en ikzelf.

Het doel van deze vergelijking van de verschillende bewerkte colometrische weergaven bestaat niet uit een opsomming van het aantal verschillen of het aanwijzen van de plaatsen waar de verschillen zich bevinden. Het doel is om een idee te geven van de keuzemogelijkheden die achter de verschillen zitten. Hiertoe kies ik twee voorbeelden waar ik inga tegen Van der Lugt en Fokkelman.¹¹¹

Het eerste voorbeeld vormt de tweede stanza van mijn colometrische verdeling (strofen 3-5, vv. 5-8) met drie strofen en zeven versregels, waar Van der Lugt en Fokkelman eenzelfde stanza hebben, maar met twee strofen en zes versregels. Zowel bij mijzelf als bij Van der Lugt en Fokkelman vormt stanza II een onderdeel van sectie A. Uit het schema valt verder op te maken dat ik de cola anders over de versregels distribueert. Om de verschillen in colometrische verdeling goed te kunnen vergelijken geef ik de tekst hieronder weer volgens de verdeling van Van der Lugt en Fokkelman en volgens mijn eigen verdeling.

ויקם עדות ביעקב	ותורה שם בישראל	ab	II,3	5
אשר צוה את־אבותינו	להודיעם לבניהם	cd		
למען ידעו דור אחרון	בנים יולדו	abc		6
וישימו באלהים כסלם	ולא ישכחו מעל־י־אל	abc	4	7
ולא יהיו כאבותם	דור סורר ומרה	ab		8
דור לא־הכין לבו	ולא־נאמנה את־אל רוחו	cd		

Deelschema colometrische weergave volgens Van der Lugt en Fokkelman¹¹²

ויקם עדות ביעקב	ותורה שם בישראל	ab	II,3	5
אשר צוה את־אבותינו	להודיעם לבניהם	cd		
למען ידעו	דור אחרון בנים יולדו	ab	4	6
יקמו ויספרו לבניהם	וישימו באלהים כסלם	c-a		6/7
ולא ישכחו מעל־י־אל	ומצותיו ינצרו	bc		7
ולא יהיו כאבותם	דור סורר ומרה	ab	5	8
דור לא־הכין לבו	ולא־נאמנה את־אל רוחו	cd		

Eigen deelschema colometrische weergave

De verschillen ontstaan vooral door de verdeling van de cola van de verzen 6 en 7 over de versregels. In de colometrische weergave van Psalm 78 van Van der Lugt en Fokkelman staan de verzen 6 en 7 elk op een tri-colische versregel. Het totaal aantal versregels van hun tweede stanza (vv. 5-8) komt uit op zes, waardoor een verdeling in twee strofen van drie versregels mogelijk is. De eerste strofe van stanza II (vv. 5-6) bevat daardoor, aldus Fokkelman, een ketting van vier kernwoorden *tora* – weten - onze vaders - vertellen, die ook de eerste strofe van stanza I (vv.1-3) heeft. De ketting van kernwoorden toont het parallelisme tussen beide strofen.¹¹³ De strofen 2 (v. 4) en 4 (vv. 7-8) ontleen hun paralleliteit volgens Fokkelman vooral aan de gerichtheid op de toekomst van beide.¹¹⁴

¹¹⁰ In het schema is deze extra versregel bij Van der Lugt en Fokkelman ‘doorgestreept’ met: XXXXX.

¹¹¹ Fokkelman geeft een verhalende toelichting op zijn colometrische verdeling en is daardoor goed te volgen. Van der Lugt splitst zijn toelichting op in een aantal lijsten, waarin hij bijvoorbeeld alle ‘transition markers’ geeft of de woordherhalingen. Hierdoor ontbreekt de samenhang van zijn toelichting op zijn colometrische verdeling en is zijn informatie ontoegankelijk. In mijn vergelijking van de colometrische verdelingen maak ik daarom vooral gebruik van Fokkelman.

¹¹² Zie: Fokkelman, *Major Poems*, 2, 212. De tekst is volgens de ordening van Fokkelman door mij in het schema geplaatst. Zie ook: Van der Lugt, *Cantos and Strophes*, II, 342. De tekst is volgens de ordening van de transcriptie van Van der Lugt en door mij in het schema geplaatst.

¹¹³ Fokkelman, *Major Poems*, 2, 213.

¹¹⁴ Fokkelman, *Major Poems*, 2, 213.

Tot slot wijst Fokkelman op twee verschijnselen die deze verdeling zichtbaar maakt. Ten eerste wijst hij op de inclusio van strofe 3 (vv. 5-6), zoals gevormd door de termen ויקם, *en hij richtte op* (5a) en יקמו, *zij stonden op* (6c). Ten tweede wijst hij op de gespiegelde vorm van de versregels van strofe 3 (vv. 5-6) en strofe 4 (vv. 7-8).

Ten opzichte van Van der Lugt en Fokkelman heb ik in stanza II (vv. 5-8) een iets andere colometrische verdeling. In §5.2 van deze scriptie beschrijf ik de reeks persoonswisselingen die de eerste vier strofen (vv. 1-7) kenmerkt: de dichter – wij – God – zij. Deze strofen hebben volgens mij één thema, uitgewerkt in tweemaal twee parallelle strofen of in twee parallelle stanza's, vergelijkbaar met Fokkelman. Aan het einde van §5.2 laat ik zien dat ook vers 8 (als strofe 5) een onderdeel vormt van de tweede stanza.¹¹⁵ Met deze toevoeging wordt het doel van het gedicht ineens duidelijk: het volgende geslacht behoeden voor de fouten van vroegere geslachten.

Aan het begin van hoofdstuk 5 van deze scriptie geef ik aan de weergave van de BHS van de versregels en colaverdeling te volgen. De verzen 6 en 7 staan daar over drie versregels verdeeld met elk een bicolon, waardoor er een extra versregel ontstaat. Het totaal aantal versregels van stanza II (vv. 5-8) komt daarmee op zeven. De regels met betrekking tot het aantal cola per versregel en versregels per strofe van Van Grol, dwingen mij min of meer tot een verdeling van stanza II in drie strofen (vv. 5, 6-7 en 8).

Bij nadere beschouwing blijken de eerste twee strofen (vv. 5-7) van stanza II een parallel patroon te vormen. De werkwoordsvormen ויקם, *en hij richtte op* (v. 5a) en שם, *hij plaatste* (v. 5b) in de eerste versregel van strofe 3, komen terug in de werkwoordsvormen יקמו, *zij stonden op* (v. 6c) en וישימ, *en zij stelden* (v. 7a) in de eerste versregel van strofe 4. De werkwoordsvorm ידעו, *zij kennen/weten*, (v. 6a) in de laatste versregel van strofe 3 wordt in de laatste versregel van strofe 4 ingevuld met de werkwoordsvormen ישכחו, *(en niet) vergaten zij* (v. 7b) en ינצרו, *zij bewaarden* (v. 7c). Tot slot omsluiten de termen מעללי-אל, *de daden van God* (v. 7b) en ומצותיו, *zijn geboden* (v. 7c), en de termen עדות ביעקב, *een getuigenis in Jacob* (v. 5a) en ותורה, *en zijn wet* (v. 5b) de beide strofen.

De uiteindelijke verschillen tussen Fokkelman en mijzelf zijn niet groot. We zien beide de parallellistische structuur van de eerste twee stanza's en beide wijzen we op de gerichtheid op de toekomst. De verschillen zitten in de details: het parallelle patroon bij mijzelf tussen mijn strofen 3 en 4, en de inclusio van deze strofen versus de ketting van kernwoorden bij Fokkelman in zijn strofen 1 en 3, de inclusio van zijn strofe 3 en de gespiegelde structuur van de versregels van zijn strofen 3 en 4. De verschillende keuzen in colometrische verdeling maken hier vooral verschillende details zichtbaar.

Het tweede voorbeeld vormt de grens tussen mijn secties B (vv. 9-16) en C (vv. 17-31), waar Van der Lugt en Fokkelman slechts een stanzagrens hebben. In §5.2 beschrijf ik de afbakening van stanza's op basis van persoonswisselingen in de tekst en in §5.3 toon ik hoe de dichter met de persoonswisselingen twee verhaallijnen met elkaar vervaecht. Ik heb de sectiegrenzen daar gelegd, waar de dichter met een nieuwe beschuldiging komt. Vers 17 begint met een dergelijke beschuldiging: ויסיפו עוד לחטא-לו, *en zij bleven doorgaan te zondigen tegen Hem*. Dit zondigen, blijkt in de volgende strofe (vv. 19-20) vooral te bestaan uit vragen om voedsel in de vorm van brood en vlees.

Het thema van sectie C (vv. 17-31) draait om voedsel. De eerste stanza (vv. 17-10) opent sectie C met beschuldigingen, eerst in algemene termen als לחטא-לו, *te zondigen tegen Hem* (v. 17a) en למרות, *ongehoorzaamheid te tonen* (v. 17b). De volgende strofe vult de beschuldigingen in met termen als וידברו באלהים, *en zij spraken tegen God* (v. 19a) en אמרו, *en zij zeiden* (v. 19b), waarna de vraag om voedsel volgt. De andere twee stanza's (vv. 21-15 en 26-31) beschrijven de gave van brood respectievelijk vlees door God. De eerste strofe (vv. 21-

¹¹⁵ De stanza nummering kan enige verwarring scheppen, omdat ik de stanza's in het tweede schema van de colometrische weergave heb omgenummerd, maar de versnummers bieden voldoende houvast.

22) en de laatste strofe (vv. 29-31) van deze twee stanza's beschrijven 'de woede van God' en omsluiten zo de gave van voedsel met een inclusio.

Fokkelman neemt mijn B en C secties samen als één sectie (zijn B sectie, vv. 9-31). De beschuldigingen van de dichter (vv. 9-11 en 17-18) vormen voor hem wel stanza's, maar niet per se sectiegrenzen. Het overkoepelende thema van zijn B sectie is de woestijnfase, opgesplitst in de deel thema's water (vv. 9-16), de vraag naar brood en vlees (vv. 17-22) en de gave van brood en vlees (vv.21-31).¹¹⁶

Fokkelman plaatst 'de woede van God' (vv. 21-22 en 29-31) aansluitend aan de vraag om voedsel (vv. 17-20) en de gave van voedsel (vv.23-28). Na de vraag om voedsel krijgt deze woede slechts een abstracte invulling: וַאֲשׁוּרָה בִיעֹקֵב, *en vuur ontbrandde tegen Jacob* (v. 21b) en וְגַם־אֶף עָלָה בְיִשְׂרָאֵל, *en ook toorn steeg op tegen Israël* (v. 21c). Na de voedselgave vermeldt de dichter waaruit deze woede bestaat: וַיִּהְרֶג בַּמִּשְׁמָנִים, *en hij sloeg de vetsten van hen* (v. 31b) en וּבַחֹרֵי יִשְׂרָאֵל הִכְרִיעַ, *en de jonge mannen van Israël sloeg hij terneer* (v. 31c).

Van der Lugt legt net als Fokkelman een stanza'sgrens, waar ik een sectiegrens (tussen de verzen 16 en 17) leg. Zijn eerste deel van zijn B sectie loopt door tot vers 22. Zijn complete B sectie, die volgens hem de woestijnfase beschrijft, loopt zelfs door tot vers 39.¹¹⁷ Van der Lugt geeft aan zijn sectiegrenzen zo te leggen dat zijn B en C secties elk uit vier strofen zijn opgebouwd. Deze secties lopen volgens hem parallel, want beide secties beginnen met een strofe waarin Israël wordt aangeklaagd en eindigen met een strofe waarin de liefde van God en zijn vergeving overheersen.¹¹⁸

Zijn eerste stanza van sectie C (vv. 40-48) vind ik echter vreemd gekozen; de eerste verzen (40-43) vormen de bovengenoemde aanklacht en de laatste verzen (44-48) beschrijven Gods handelen tegen Egypte. Vervolgens koppelt hij het laatste en meest desastreuze handelen van God tegen Israël, het doden van de eerst geborenen (vv. 49-51) ervan los.

Bij de toelichting van zijn stanza's gaat Van der Lugt verder door op de inhoud van sectie B en constateert daar dat deze sectie begint met een stanza waarin de dichter de generatie aanspreekt die zich reeds gevestigd hadden in Israël, waarbij hij ze aanspreekt als Efraïten. De werkelijke woestijnfase begint volgens Van der Lugt bij vers 17.¹¹⁹ En juist hier ligt mijn sectiegrens. Van der Lugt focust zich naar mijn mening te veel op strofische structuren en verliest de tekstinhoud daarmee uit het zicht.

De colometrische weergave van Fokkelman leidt net als bij Van der Lugt tot onderscheid van de woestijnfase, maar maakt bij Fokkelman ook een vorm van progressie zichtbaar, waar het de vraag om voedsel en de gave ervan betreft in relatie met 'de woede van God'. Mijn colometrische weergave leidt tot de nadruk op de in elkaar gevlochten verhaallijnen van Israëls toenemende ontrouw en Gods blijvende barmhartigheid. De verschillen tussen de grotere prosodische eenheden hebben bij mijn sectiegrens C, vooral te maken met de verhaallijn die gezien wordt.

¹¹⁶ Fokkelman, *Major Poems*, 2, 214-218.

¹¹⁷ Van der Lugt, *Cantos and Strophes*. II, 343 en 345.

¹¹⁸ Van der Lugt, *Cantos and Strophes*. II, 360.

¹¹⁹ Van der Lugt, *Cantos and Strophes*. II, 360.

6 Besluit

In deze scriptie heb ik de theorieën met betrekking tot de prosodische analyse van diverse auteurs onderling vergeleken. De verschillen tussen de theorieën zijn niet groot gebleken. Alle auteurs baseren hun prosodische analyse van poëtische teksten op verschijnselen als parallellisme, woordherhalingen en persoonswisselingen. Uit hun analyses volgden regels met betrekking tot de omvang van de prosodische elementen, waarin de verschillen tussen de auteurs zichtbaar werden. Mijn voorkeur ging vervolgens uit naar de regels van Van Grol, omdat onder zijn regels een grote variatie aan teksten ligt en hij aangeeft waar hij uitzonderingen accepteert.

Naast deze regels definieert Van Grol ook de heffing, wat bij de anderen ontbreekt. Met zijn leesregels voor de heffing heeft hij een instrument ontwikkeld, dat een zeker houvast biedt bij de colonaftakening en in probleemgevallen uitkomst biedt. De uiteindelijke invloed van de heffing op de colonaftakening bleek in mijn analyse van Psalm 78 klein te zijn. In drie gevallen (vv. 38 en 56) kwam ik uit op een extra colon ten opzichte van Fokkelman en Van der Lugt.

De verschillen tussen mijn analyse van Psalm 78 en die van Fokkelman en Van der Lugt zijn groter naarmate de prosodische elementen groter zijn. De colagrenzen en de versregels verschillen niet zo veel, de stanza- en sectiegrenzen des te meer. Subjectiviteit speelt daar een grote rol; de verhaallijnen die worden gezien, bepalen in hoge mate de sectiegrenzen. De prosodische analyse en exegese liggen op het niveau van de stanza's en secties dicht tegen elkaar aan.

In zijn proefschrift onderzoekt Van Grol ook de patronen die de heffingen vormen in de cola, de versregels en de strofen.¹²⁰ In deze scriptie is alleen het verschijnsel van een heffing meer of minder in relatie met de colonomvang binnen één strofe aan de orde geweest (§4 en §5.5). Alleen al dit verschijnsel roept een serie vragen voor verder onderzoek bij mij op: Heeft het verschil in heffingen per colon alleen een functie in het ritme of beïnvloedt die heffing meer of minder de betekenis van de tekst? Is de afwisseling van een heffing meer of minder een stijlmiddel, vergelijkbaar met ellips? Gaat het spreektempo omhoog in een strofe met cola met relatief veel heffingen en omlaag in een strofe met cola met relatief weinig heffingen? En krijgt, in het verlengde hiervan, een strofe met cola met relatief weinig heffingen extra nadruk?

Naast al deze vragen zou ook de mogelijkheid onderzocht kunnen worden of patronen in heffingen een hulpmiddel kunnen vormen bij de aftakening van de strofen, stanza's en secties, en zo tot meer uniforme colometrische verdelingen leiden. Maar desondanks blijven poëtische teksten naar mijn mening per definitie multi-interpretabel en iedere lezer zal er op haar of zijn manier mee moeten omgaan.

¹²⁰ H.W.M. van Grol, *De Versbouw in het Klassieke Hebreeuws: Fundamentele Verkenning. Deel Een: Metriek* (Amsterdam 1986; in eigen beheer), 158 e.v..

Literatuur

- Berlin, A., *The Dynamics of Biblical Parallelism* (Bloomington 1985).
- Cloete, W.T.W., *Versification and Syntax in Jeremiah 2-25. Syntactical Constraints in Hebrew Colometry* (Dissertation Series 117, Atlanta 1989).
- Fokkelman, J.P., *Dichtkunst in de bijbel: Een handleiding bij literair lezen* (Zoetermeer 2000).
- Fokkelman, J.P., *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Volume I. Ex. 15, Deut. 32, and Job 3* (Studia Semitica Neerlandica, Assen 1998).
- Fokkelman, J.P., *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Volume II. 85 Psalms and Job 4-14* (Studia Semitica Neerlandica, Assen 2000).
- Fokkelman, J.P., *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Volume III. The Remaining 65 Psalms* (Studia Semitica Neerlandica, Assen 2003).
- Fokkelman, J.P., *Major Poems of the Hebrew Bible at the Interface of Hermeneutics and Structural Analysis: Volume IV. Job 15-42* (Studia Semitica Neerlandica, Assen 2004).
- Grol, H.W.M. van, *De versbouw in het klassieke Hebreeuws: Fundamentele verkenning. Deel Een: Metriek* (Amsterdam 1986; in eigen beheer).
- Grol, H.W.M. van, 'Psalm en poëzie in de nieuwe bijbelvertaling', in: Spronk, K., Verheul, C., Vries, L. de en Weren, W. (red.), *De bijbel vertaald: De kunst van het kiezen bij het vertalen van de bijbelse geschriften* (Zoetermeer 2007) 257-271.
- Joüon, P., *A Grammar of Biblical Hebrew*, Translated and Revisited by T. Muraoka, Volume 1 (subsida biblica-14/1, Rome 1991).
- Kelley, P.H., Mynatt, D.S. en Crawford, T.G., *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia: Introduction and Annotated Glossary* (Grand Rapids 1998).
- Korpel, M.C.A. en Moor, J.C. de, *The Structures of Classical Hebrew Poetry: Isaiah 40-55* (OTS 41, Leiden 1998).
- Korpel, M.C.A. en Moor, J.C. de, 'Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry', in: J.C. de Moor en W. van der Meer (red.), *The Structural Analysis of Biblical and Canaanite Poetry* (JSOT 74, Sheffield 1988), 1-61.
- Köster, F., 'Die Strophen, oder der Parallelismus der Verse der hebräischen Poesie', *ThStKr* 4 (1831).
- Lettinga, J.P., *Grammatica van het bijbels Hebreeuws* (Leiden 2000).
- Lugt, P. van der, *Strofische structuren in de bijbels-Hebreeuwse poëzie* (Kampen 1980).
- Lugt, P. van der, *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry with Special Reference to the First Book of the Psalter* (OTS 53 Leiden 2006).
- Lugt, P. van der, *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry: Psalms 42-89, II* (OTS 57, Leiden 2010).
- Oesch, J.M., *Petucha en Setuma: Untersuchungen zu einer überlieferten Gliederung im hebräischen Text des Alten Testaments* (Orbis Biblicus et Orientalis 27, Göttingen 1979).
- Saalschütz, J.L., *Von der Form der hebräischen Poesie* (Koningsberg 1825).
- Watson, W.G.E., *Classical Hebrew Poetry: A Guide to Its Techniques* (Sheffield 2008).
- Watson, W.G.E., *Traditional Techniques in Classical Hebrew Verse* (JSOT, Sheffield 1994).

Websites

<http://cf.hum.uva.nl/dsp/ljc/schoolmeester/graf.html>, J. van Lennep, 'De gedichten van den Schoolmeester', 24 mei 2010.

Muziek

H. van Veen, 'Marije', op de LP: *Carré 3-Amsterdam* (Label: Harlekijn Holland 1976).